

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları
Dergisi
The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and
Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 470-494.
Geliş Tarihi-Received: 14.12.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 22.01.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1405031

Türkçede Cümle Öğelerinin Sınıflandırılması Üzerine Bir Ölçüt Önerisi

The Criterion Proposal on the Classification of Sentence Elements in Turkish

Çağlayan YILMAZ*

Öz

Bu çalışmada, Türkçedeki cümle öğelerinin sınıflandırılmasında kullanılacak yeni bir ölçüt önerilmiştir. Bunun için öncelikle cümlenin tanımı üzerinde durulmuştur. Cümlenin, yargı bildiren dilsel ifadeler olarak tanımlanmasına karşı çıkılmış, cümle için ancak biçimsel bir tanımın mümkün olduğu savunulmuştur. Türkçede cümlenin varlığı fiil ve fiil çekimiyle ilişkilendirilmiş, bunlar üzerine odaklanılmıştır. Ardından cümle ögesi olmanın anlamsal ve biçimsel koşulları ele alınmıştır. Cümle ögesinin, özgül bir dilsel ifade olması gerektiği vurgulanmış, her bir ögenin cümlenin yüklemdeki fiille kurduğu anlamsal ilişki üzerinde durulmuştur. Bu anlamsal ilişki, cümlenin sıfat yan cümlesine dönüşümü üzerinden gösterilmiştir. Sıfat yan cümlesinin tamlayan olarak bulunduğu bir tamlamanın ortaya çıktığı bu sözdizimsel dönüşümde her bir ögenin, yüklemdeki fiile göre bu tamlamanın tamlananı olabileceğine dikkat çekilmiştir. Öğelerin dönüşümlerdeki farklı tepkileri yüklemdeki fiilin sözlük anlamıyla ilişkilendirilmiş, öğeler bu tepkiler üzerinden sınıflandırılmıştır. Özellikle özne ile tümleç arasındaki farka dayanan temel niteleme kuralının dışındaki kullanımlara odaklanılmış, bu kural dışı kullanımlar üzerinden tümleçler arasında yapılması mümkün bir sınıflandırma için bir ölçüt önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cümlenin öğeleri, tümleç, sıfat yan cümlesi, sözdizimsel dönüşümler.

Abstract

In this study, a new criterion that can be used to classify sentence elements in Turkish is proposed. For this purpose, firstly the definition of the sentence has been emphasized. It has been opposed to the definition of sentence as linguistic expressions expressing proposition, and it has been argued that only a formal definition is possible for the sentence. The existence of the sentence in Turkish is associated with the verb and the verb conjugation and focused on them. Then, the semantic and formal conditions of being a sentence element are discussed. It has been emphasized that the sentence element should be a specific linguistic expression, and the semantic relationship of each element with the verb in the predicate of the sentence has been emphasized. This semantic relationship is shown through the transformation of the sentence into an adjective clause. In this syntactic transformation, which emerges as a phrase in which the adjective clause is the genitival complement, it has been pointed out that each element can be the complement determined of this phrase depending on the verb in the predicate. The different reactions of the elements in the transformations has been associated

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, e-posta: cagom49@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1995-212X.

with the dictionary meaning of the verb in the predicate, and the elements has been classified based on these reactions. Particularly, the focus has been on uses other than the basic qualification rule based on the difference between subject and complement, and complements has been classified among themselves based on non-exceptional uses.

Keywords: Elements of sentence, complement, relative clause, syntactic transformations.

1. Giriş

1.1. Amaç ve Kapsam

Cümlelerin anlamsal ve biçimsel iki boyutu vardır. Biçimi cümlelerin anlamından bağımsız çözümlenemez. Sözdiziminin bileşenleri arasındaki anlam ilişkisi, sözdizimsel dönüşümlerin de koşullarını belirler.

Türkçede cümlelerin sözdizimsel bileşeni olarak ögelerini tespit etmek ve bu ögeler arasında bir sınıflandırma yapmak için cümlelerin sıfat yan cümlesine dönüşümüyle ortaya çıkan sözdizimsel farklılıklar kullanılabilir. Böyle bir dönüşümde cümlelerin yüklem dışındaki ögelerinden herhangi biri tamlanan olurken diğer ögeler de yüklemdeki fiilin öncülüğünde tamlayan olurlar. Nitelenen ögenin yüklemle olan anlamsal ilişkisi bakımından, dönüşüm sonrasında farklı tamlama tipleri ortaya çıkar.

Sıfat yan cümlelerinin niteledikleri ögedeki ifadenin, dönüşüm öncesinde bulunduğu cümlelerin yüklemiyle olan anlam ilişkisi üzerinden cümle ögelerini sınıflandırma gayreti, öncelikle yüklemdeki fiilin sözlük anlamına odaklanmayı gerektirir. Cümlelerin yüklemdeki fiilin sözlük anlamı, onu anlam yönüyle tamamlaması gereken ögeler arasında da ihtiyaca göre bir sınıflandırma yapmaya imkân verir.

Türkçede gerek sıfat yan cümlelerinin sözdizimsel koşulları ve bu koşulları etkileyen anlamsal ilişkiler üzerine gerekse fiillerin anlamsal özellikleri bakımından alabildikleri veya almaları zorunlu/gerekli tamlayıcılar üzerine çalışmalar yapılmıştır. Ancak sıfat yan cümleleri üzerine yapılan çözümlenmeler ve fiillerin tamlayıcıları üzerine yapılan sınıflandırmalar birbiriyle ilişkilendirilmemiştir. Bu ilişki açıkça ortaya konulabilseydi hem sıfat yan cümlelerindeki niteleyen - nitelenen ilişkisi daha ayrıntılı çözümlenebilir hem de fiillerin tamlayıcıları arasındaki anlamsal zorunluluk/gereklik üzerinden daha sağlıklı bir sınıflandırma yapılabilirdi. Dolayısıyla öncelikle sıfat yan cümleleri ve fiillerin tamlayıcıları üzerine yapılmış çalışmaların bir değerlendirilmesi yapılmalı, ardından her ikisi arasındaki ilişki örneklerle kanıtlanmalıdır. Ancak öncelikle cümlelerin anlam bakımından tanımlanabilirliği sorgulanmalı ve Türkçede cümlelerin biçimsel koşulları ortaya konmalıdır.

Yargı taşıması, cümlelerin anlamsal boyutuyla ilgiliyken eklenilebilen dilsel ifadelerden oluşması ve bu oluşumun çekimsel ve/veya sözdizimsel koşullarının olması, onun biçimsel boyutuyla ilgilidir.

1.2. Anlam

Bir dilsel ifadenin yargı taşıması, onun başka dilsel ifadelerle veya dış dünyadaki "şey"lerle (nesne, kişi, olay, duygu vb.) ilişki kurması demektir. Bir kavramın bir başka kavrama bağlı olarak tanımlanmasıyla oluşan yargıların yanında bir kavramın bir şeyi betimlemesi veya adlandırmasıyla oluşan yargılar arasında öncelikli bir ayrıma giden Grünberg, önermeleri genel ve tekil olmak üzere ikiye ayırır (Grünberg, 1999, s. 18).

1a. İlçe kaymakam tarafından idare edilen yerleşim yeridir.

1b. İlçe sessiz ve sakindi.

1a'da *ilçe* hakkında bir tanım yapılmıştır. Bu tanıma göre *ilçe* olan tüm şeyler *kaymakam tarafından idare edilen yerleşim yeri* olmak zorundadır. 1a'da kavramlar arasındaki ilişki dilin sınırları içinde zorunlu bir ilişkidir. Ancak *ilçe* olan tüm şeyler *sessiz ve sakin* olmadığı için 1b'de *ilçe*, *sessiz*, *sakin* kavramlarını karşılayan ifadelerin üçünün de uygulanabildiği bir şey söz konusudur. Dolayısıyla 1a'da kavramlar arası ilişkiden kaynaklı bir yargı, 1b'de kavramın karşılığı olan ifadenin şeye uygulanmasından kaynaklı bir yargı söz konusudur.

Genel önerme cümle biçiminde olmak zorunda iken tekil önerme ilgili dilin sözdizimsel ve/veya çekimsel kurallarına uymak koşuluyla farklı biçimlerde olabilir. Türkçeye uygun bir sözdizimi olarak *sessiz ve sakin olan ilçe* tamlaması 1b ile aynı anlamda bir önermedir. Buna karşın 1a'da yapılan tanım sözlükte varken (veya iletişimin tarafları bu tanıma biliyorken) *kaymakam tarafından idare edilen yerleşim yeri olan ilçe* tamlaması kurulamaz. Çünkü tamlanan olan *ilçe* ifadesi tamlayan olan *kaymakam tarafından idare edilen yerleşim yeri* ifadesini, kavramsal içeriğinde barındırmaktadır.

Cümleden farklı bir biçimi olmayan ve bu sebeple sözdizimsel dönüşümlere kapalı olan genel önermelerin aksine cümleden farklı biçimlerle ifade edilebilen tekil önermeler sözdizimsel dönüşümlere açıktır. Dolayısıyla tekil önermelerin sözdizimi genel önermelere göre daha karmaşıktır. Sözdizimsel olarak genel önermenin terimlerinden biri özne, diğeri yüklem olur. Bu yapıdaki cümlelerin genellikle üçüncü bir ögesi bulunamaz. Çünkü genel önerme yargısal yetkinliğini her biri sözlük ögesi olan iki terim arasında, dilin sınırları içinde kurulan ilişkiden elde eder. Ancak cümle biçimindeki bir tekil önermenin ögeleri özne ve yüklem arasında kurulmuş basit bir sözdizimsel ilişki üzerinden çözümlenemez. Çünkü tekil önerme yargısal yetkinliğini her biri yine bir tekil önerme olan terimlerinin şeylerle kurduğu ilişkiden elde eder. Birden çok tekil önermeden oluşan bir tekil önerme (farklı iletişimsel amaçlarla) farklı cümlelerle ifade edilebilir.

2a. *Yağmurun ıslattığı kaldırımlar mis gibi toprak kokuyordu.*

2b. *Mis gibi toprak kokan kaldırımları yağmur ıslatmıştı.*

2c. *Mis gibi toprak kokan yağmurun ıslattığı, kaldırımlardı.*

2a, 2b, 2c (sayı artabilir) aynı tekil önermenin farklı cümlelerle ifade edilebildiğini gösterir. Dolayısıyla cümle, yargı bildiren bir dilsel ifade olarak tanımlanamaz. Sadece genel önermeler için geçerli olan böyle bir tanım, tekil önermelerde işe yaramaz. Bu durumda, cümlelerin anlamsal bir tanımından söz edilemez. Cümle ancak biçimsel olarak tanımlanabilir. Böyle bir tanım da her dil için ayrı ayrı yapılmalıdır. Gerçi anlamsal ilişkiler biçimi belirlemektedir, ancak anlamsal ilişkilerin ifade biçimleri her dilde farklıdır.

1.3. Biçim

Platon'dan beri sözcük türleri arasında yapılan isim - fiil ayrımı cümle çözümlenmesinin temeli olan özne - yüklem ayrımıyla ilişkilendirilmiştir (Lyons, 1983, s. 300). İsimler özne olmaya, fiiller ise yüklem olmaya daha elverişli dilsel ifadelerdir. Anlamsal sınıflandırmanın sözdizimsel ilişkilerle örtüşmesinin sebepleri olmalıdır. *Kategoriler* adlı yapıtında Aristo, on başlıkta topladığı yüklemeleri farklı özellikleriyle birbirlerinden ayırırken yüklemelerin şeylere gönderim yapabilme yetkinliğini de sorgulamıştır. Aristo'ya göre gönderim yapabilme yetkinliği olan ifadeler "öz" (cevher) adını verdiği kategoride bulunur. Örneğin öz kategorisinde olan *ağaç* ifadesinin yüklenebildiği bir şeye yine öz kategorisinde olan *bitki* ifadesi de yüklenebilir. Ancak söz konusu şeye *ağaç* ile gönderim yapmak daha uygundur. Çünkü *ağaç* ifadesinin

yüklenebildiği şeyler *bitki* ifadesinin yüklenebildiği şeylerden daha azdır. Dolayısıyla *ağaç*, bitkiye göre daha öncelikli bir özdür (Aristoteles, 2021, s. 23).

Aristo'nun, kategorileri belirlemek üzere uyguladığı bu ölçüt üzerinden yorumlamak gerekirse sözlük öğeleri arasında isimler sıfatlara, zarflara ve fiillere göre gönderim yapmak için daha uygundurlar.

3a. *Küçük çocuk ağlıyor.*

3a, aynı şeye yüklenen üç tekil önermeden oluşan bir tekil önermedir.

3b. *x küçüktür.*

3c. *x çocuktur.*

3d. *x ağlıyor.*

3a'da *x*'e gönderim yapmak için *çocuk* ifadesi seçilmiştir. Çünkü *çocuk* ifadesinin yüklenebileceği şeyler, *küçük* ve *ağlıyor* ifadesinin yüklenebileceği şeylerden azdır. Öte yandan söz konusu yüklemeler arasından *x*'e daha uzun süre uygulanabilir olan da *çocuk* ifadesidir. İsimlerle karşılaştırıldığında sıfatlar ve özellikle de fiiller daha az önermede şeylere uygulanabilirler. *x*, kısa bir süre sonra ağlamayı kesecektir, *x* bir ay veya bir yıl sonra biraz büyüyecektir, *x*'in çocukluktan çıkması ise daha uzun sürecektir.

Görüldüğü gibi gönderim için pek uygun olmayan fiiller, tekil önermeyi biçimlendiren bir cümlenin öznesi olarak tercih edilmezler. Şeyler hakkında isimlere göre daha geçici ve bu sebeple daha yeni bilgi yükleyen fiiller, cümlenin yüklemi olmaya daha uygun ifadelerdir. Yüklemde bulunması sebebiyle fiiller cümlenin sözdiziminin belirleyici unsurudur. Dolayısıyla cümleye ilişkin çözümlenmelerde fiile odaklanmak zorunludur.

2. Tartışma

2.1. Fiil Çekimi

Cümlenin oluşumu, yüklemle özneye ilişkilendirilmesiyle tamamlanır. Türkçede bu ilişki fiil çekiminin sonunda bulunan şahıs eki ile kurulur (geçişsiz ve edilgen fiillerde şahıs eki olmadığından yüklemde böyle fiiller bulunan cümlelerde sözdizimsel özne bulunmaz). Şahıs ekleri kendilerinden önce gelen ve fiilin anlamına kip/görünüş/zaman bakımından katkı sunan bir ekle birlikte fiil çekimini oluşturur. Fiilleri geçici olarak isimleştirmek için de kullanılan bu eklerin işlevi üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Örneğin Üstünova çekimli bir fiilde olması gereken kategorileri şöyle sıralamıştır: hareket, hareketin zamanı, hareketin şekli, hareketi yapan. Üstünova hareketi bir sözlük ögesi olarak fiilin kendisinde, hareketin zamanını ve şeklini fiilden sonra gelen kip ekinde, hareketi yapanı ise şahıs ekinde konumlandırmıştır (Üstünova, 2005, s. 189). Bu fikre yakın olan Akerson ve Ozil' göre fiil çekiminde zaman, kip, görünüş ve kişi işaretlenir. Zaman, geçmiş - şimdi; kip, olasılık - kesinlik; görünüş, tamamlanma - devam etme veya tekrar etme - tekrar etmeme; kişi, tekil - çoğul ve hatip - muhatap - mevzu karşıtlıkları üzerinden işaretlenir (Akerson ve Ozil, 2015, s. 46-49). Öte yandan fiil çekiminde işaretlendiği öne sürülen kategorileri cümlenin bütününde arayan yaklaşımlar da vardır. Özdemir, fiil çekiminin cümlede zamana gönderim yapan ifadelerle olan uyumunu kabul etmekle birlikte fiil çekiminde zaman eki olarak adlandırılması uygun bir ek olmadığını belirtir (Özdemir, 1967, s. 200-202). Kocaman ise şahıs eklerinden önce gelen eklerle kip ekleri denmesini doğru bulmaz. Cümleyi kuranın, cümledeki yargıya karşı tutumunu ortaya koyan dilbilgisi kategorisi olarak değerlendirdiği kip kavramının sadece fiil çekimiyle açıklanamayacağı fikrinde olan Kocaman, cümlede kipi karşılamak üzere kullanılan ifadeleri "sözcükleşme" olarak adlandırdığı bir süreçle açıklar. Hatta

Kocaman'a göre kip çözümlemesinde cümle üstü birimlere, metne veya bağlama başvurmak gerekebilir (Kocaman, 1981, s. 82-84).

Fiil çekimiyle ilgili bir çözümleme de Gemalmaz tarafından yapılmıştır. Gemalmaz, fiil çekimiyle yüklem çekimi arasında bir ayırım yapar. Fiil çekimini sırasıyla fiilden fiil yapan ek, fiil olumsuzluk eki ve fiilden geçici isim yapan ek işaretleyebilir. Yüklem çekimi için ise ek-fiil kullanılmalıdır. Ek-fiilin, yeniden isimleşmesi ve ardından şahıs kategorisinin işaretlenmesiyle yüklem çekimi tamamlanır (Gemalmaz, 1989, s. 13).

4. Konuşturmamışmışım.

Bu yaklaşımla 4, *konuş-//-tur-ma-mış+//+i-miş+im* biçiminde çözümlenmelidir. Fiilden hemen sonra gelen ve iki paralel eğik çizgi arasında bulunan ekler fiil çekimini, sonrasındaki ekler ise yüklem çekimini işaretlemiştir (- işareti ifadenin fiil olduğunu, + işareti ise ifadenin isim olduğunu gösterir).

Yine bu yaklaşımla, isimler de fiiller gibi yüklem olurlar.

5a. Hastasın.

5b. Hastalanmışsın.

5a, *hasta+//+ø-ø+sın* biçimde; 5b, *hastalanmış+//+ø-ø+sın* biçiminde çözümlenir. İsim olan *hasta* ile isimleşmiş olan *hastalanmış* ifadeleri aynı çekimle yüklem olmuşlardır (her iki çözümlemede de +ø- işareti ek fiilin, -ø+ işareti ise ek-fiili isimleştiren kategorinin işaretlenmediğini gösterir). Burada her iki yüklem çekiminde ek-fiili isimleştiren kategorinin işaretsiz olduğuna dikkat edilmelidir. Gemalmaz, çekimde oynadığı rol dışında ek-fiile bir işlev yüklememesi yönüyle alışlagelmiş yaklaşımlarla uzlaşırken fiil çekiminde basit - birleşik ayırımına gitmemesi ve yüklem çekiminde (dolayısıyla cümlenin oluşumunda) ek-fiilin varlığını biçimsel bir zorunluluk olarak görmesiyle onlardan ayrılır. Bu yaklaşıma göre ek-fiilin, kendisini isimleştiren kategoride dört farklı biçimde işaretlenir: *hastalanmış i-d+im/hasta i-d+im*, *hastalanmış i-miş+im/hasta i-miş+im*, *hastalanmış i-se+m/hasta i-se+m*, *hastalanmış ø-ø+im/hasta ø-ø+yım*.

Birleşik çekim ve buna bağlı olarak birleşik zaman adı altında yapılan çözümlemelere bir itiraz da Gülsevin tarafından yapılmıştır. Gülsevin ek-fiilin kullanıldığı fiil çekimlerinde ek-fiilden önce işaretlenen kategoriye kip, ek-fiilden sonra işaretlenen kategoriye ise zaman işleviyle değerlendirmiştir. Ek-fiilin diğer fiillere göre sınırlı çekimine dikkati çeken Gülsevin, çekim çeşitliliğini arttırmak üzere *ol-* fiilinin ek-fiille aynı işlevde kullanıldığını savunmuştur (Gülsevin, 1997, s. 214-224). Bu yaklaşıma göre ek-fiilin kullanıldığı *gelmiş idim* geçmişte tamamlanmış bir iş için kullanılırken *ol-* fiilinin kullanıldığı *gelmiş olacağım* geleceğe ilişkin bir tasarı veya beklenti için kullanılır.

Görüldüğü gibi yüklemdeki ifade ister isim olsun ister fiil (yani ister isim cümlesi olsun ister fiil cümlesi), cümlenin varlığı sonuçta fiil çekimine, dolayısıyla bir fiilin varlığına bağlıdır. Diğer fiillere göre çekim çeşitliliği az da olsa ek-fiil, sonuçta bir fiildir. Aslında Türkçenin tarihî sürecinde yazılı ürünler üzerinden geriye doğru gidildikçe ek-fiilin işlevinin günümüze göre daha çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. Gabain Eski Türkçe dönemini konu alan monografisinde ek-fiilin bu dönemde çekimsel işlevli kullanımının yanı sıra esas fiil veya tasvirî fiil olarak da kullanıldığını belirtmektedir (Gabain, 1995, s. 89). Bunun sonucu olarak Eski Türkçede ek-fiilin, fiilleri geçici olarak isimleştiren eklerle kurduğu çekim çeşitliliği günümüze kıyasla daha zengindir.

2.2. Yan Cümleler

Bu yazıda daha önce tekil önermenin, ilgili dile uygun farklı sözdizimleriyle ifade edilebildiğinden bahsedilmiş, tekil önerme olan bir cümlenin her ögesinin aslında bir

önerme olduğu ve her ögesinin farklı bir sözdizimine dönüşümünün mümkün olduğu vurgulanmıştır. Yani bir tekil önerme Türkçenin sözdizimine uygun bir cümle olarak, farklı tekil önermelerden oluşabildiği gibi yan cümleye dönüşerek bir başka cümleye de bağlanabilir. Dolayısıyla cümleyi var eden çekimli fiilin ve bu fiile göre çekimlenen ögelerin bu dönüşümlerde gösterdiği değişiklikler cümlenin ögelerinin sınıflandırılmasının biçimsel koşullarını da açıklamaya imkân verir.

Türkçede, cümlede olduğu gibi yan cümlede de fiil çekimi zorunludur. Fiil, cümlede olduğu gibi yan cümlede de kendisine hâl ekleriyle bağlanan ifadeler üzerinden bir yapı oluşturur. Karabulut bu sözdizimsel oluşumu fiilin “yönetim alanı” olarak kabul eder (Karabulut, 2009, s. 271, 23. dipnot). Cümlenin yüklemine fiil çekiminde kullanılan fiilden geçici isim yapan ekler, büyük oranda, bu oluşumda da fiillere eklenir. Ancak yan cümle oluşumunda bu ekler şahıs ekleri eklenmez. Bu sebeple Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı tekmil eserinde yan cümledeki fiil çekimini “kişisiz fiil kipleri (çekimsiz fiiller)” başlığında işlemiştir. Deny, iyelik çekimiyle oluşan yan cümleleri değişmeli olarak diğerlerinden ayırır. Ad, sıfat, zarf ayrımına bağlı olarak fiil adı, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç başlıkta ele aldığı yan cümle kuran fiil çekimlerini Deny, değişmeli - değişmesiz karşıtlığı üzerinden ayrıca değerlendirmiştir (Deny, 2012, s. 396).

İsim-fiil eklerinden *-iş* ve *-me* eklerini iyelik ekleri izleyebilirken bir diğer isim-fiil eki *-mek* ekinden sonra iyelik ekleri kullanılamaz. Benzer bir durum sıfat-fiil ekleri için de söz konusudur. Sıfat-fiil eklerinden *-dik* ve *-ecek*, iyelik ekleriyle birlikte kullanılabilirken diğer sıfat-fiil eklerinde böyle bir çekim, eksiltili kullanımlar (*Ara-yan [kimse]+m sor-an [kimse]+m yok > Ara-yan+ım sor-an+ım yok* cümlesinde olduğu gibi) dışında, mümkün değildir. Zarf-fiil ekleri ise iyelik ekleriyle kullanılmaması yönüyle bütüncül bir görünüm sunar.

Barındırdığı ögeler yönüyle de yan cümleler arasında bir sınıflandırma yapılmıştır. Yan cümleyi yöneten fiilin yönetim alanında özne işlevli bir ögenin (bu ifade yalnız hâlde çekimlenmemiş olabilir) bulunup bulunmaması da (yani özneli - öznesiz karşıtlığı) bir sınıflandırma gerekçesi olabilir. Bu durumda iyelik eklerinin izleyebildiği isim-fiil ve sıfat-fiil eklerinin yönetim alanında özne işlevli bir öge bulunurken diğerlerinde böyle bir öge bulunmaz. Ancak zarf-fiil eklerinde durum farklıdır. *-ince* ve *-meden* zarf-fiil eklerini alan fiillerin yönetim çevresinde özne işlevli bir öge bulunurken diğer zarf-fiil ekini alan fiillerin yönetim çevresinde özne işlevli bir öge bulunmaz. Görüldüğü gibi farklı ölçütlerle yapılan sınıflandırmaların her biri, cümlenin yan cümleye dönüşümünde geçirdiği biçimsel değişimlerin farklı bir yönüne dikkati çeker.

2.3. Sıfat Yan Cümlesi

Cümlenin yan cümleye dönüşümünde ortaya çıkan değişimlerden en verimli çıkarımlar, fiilin yönetim alanındaki ögelerden birinin nitelendiği sıfat yan cümlesi üzerinden yapılmıştır. Bu yönüyle sıfat yan cümleleri sözdizimsel olarak bir tamlamanın tamlayanıdır. Akerson ve Ozil, bir tamlayan olarak sıfat yan cümlelerinin tamlanan ile kurduğu ilişkiyi iki ayrı işlev üzerinden yorumlamaktadırlar: daraltma işlevi, donatma işlevi. Daraltmada tamlayan, tamlanandaki ifadenin sözlük anlamının uygulanabildiği şey sayısını azaltmak için kullanılır. Sözcüğün uygulanabildiği şeyleri bir küme olarak kabul eden Akerson ve Ozil, daraltmayla kümenin eleman sayısının azaltılmasının amaçlandığı görüşündedirler. Bir küme olarak eleman sayısında bir değişimin olmadığı donatma işlevinde ise kavramın uygulandığı şey farklı özellikleriyle daha tanınır hâle getirilir. Yani donatma işlevinde yeni bir kavram ortaya çıkarken donatma işlevinde yeni bir kavram ortaya çıkmaz, bir şey daha belirli hâle getirilir (Akerson ve Ozil, 2015, s. 106-109).

6a. Çocuk bakım ister.

6b. (Ailesinden ayrı yaşa-yan) çocuk sorunlu olabilir.

6c. (Dün arka bahçede top oyna-yan) çocuklar çiçekleri ezmışler.

6d. (Dün camı kır-an) çocuk bugün geldi ve özür diledi.

Akerson ve Ozil 6a, 6b, 6c ve 6d'deki (Akerson ve Ozil, 2015, s. 106-107'den alınan bu örneklerde yan cümleler yay ayraç içine alınmış ve dikkat çekilmek istenen ifadelerin altı çizilmiştir) sıfat yan cümlelerini daraltma işlevine göre derecelendirmiştir. Buna göre 6a'daki çocuk ifadesinin uygulanabildiği şeyler 6b'de azalmaya başlamış, 6c'de çok daha azalmış ve 6d'de bir tek şeyin karşılığı olmuştur.

7a. (Memeli hayvanlar grubuna gir-en) kediler etoburdur.

8a. (Pencereden bak-an) Ayşe annesinin geldiğini gördü.

Akerson ve Ozil'e göre 7a ve 8a'daki sıfat yan cümleleri (bu örnekler Akerson ve Ozil, 2015, s. 108'den alınmıştır) ise birer donatma işlevindedir. Çünkü 7a'daki sıfat yan cümlesi keci kümesinin eleman sayısını azaltmamıştır. 8a'da ise Ayşe, bir özel isim olarak zaten tek bir şeyin karşılığıdır.

Bu yazıda daha önce yapılan genel önerme - tekil önerme ayrımı üzerinden yeniden yorumlandığında Akerson ve Ozil'in, daraltma - donatma ayrımını somutlaştırmak üzere verdiği örneklerin yeniden yorumlanması gerekir. Yeni kavram ortaya çıkararak daraltma, sözlükle ilgili bir işlemdir. Bir ifade ancak genel önermelerde sözlük ögesi olarak bulunur. Çünkü genel önermelerde sözlük ögelerinin kavramsal ilişkileri ifade edilir. 6a, genel bir önermedir ve çocuk ifadesi sözlük ögesi olarak tek bir kavramın karşılığıdır. Yine bir genel önerme olan 6b'de ailesinden ayrı yaşayan çocuk ifadesi, çocuk ifadesine göre daha az şeye uygulanabilir olsa da tek bir kavramın karşılığı olan sözlük ögesidir. Öte yandan 6c ve 6d tekil önermedirler. 6c'de dün arka bahçede top oynayan ve çocuklar ifadeleri aynı şeye uygulanan ve aynı şeyi farklı yönleriyle betimleyerek donatan farklı sözlük ögeleridirler. Benzer şekilde 6d'de dün camı kıran ve çocuk ifadeleri de aynı şeye uygulanan farklı sözlük ögeleridir. Görüldüğü gibi donatma işlevi tekil önermelerde söz konusudur. 7a'daki kediler ifadesi kavramın karşılığı gibi gözükse de özünde bir türün özel ismidir. Yani 8a'daki Ayşe ifadesi gibi tek bir şeyin karşılığıdır. Her hayvan türü bir küme olarak düşünülürse hayvan kümesi, elemanları birer küme olan bir kümeler kümesi olur. Dolayısıyla keci türü hayvan kümesinin bir elemanı olarak 7a'da bir şeyin karşılığı olmuştur. Gerek 7a'da gerekse 8a'da, şeyleri niteleyen sıfat yan cümleleri donatma işlevindedir.

Birer tamlayan olarak sıfat yan cümlelerinin tamlananları ile kurduğu ilişki, işlevsel olarak sınıflandırılabilirdiği gibi sözdizimsel olarak da sınıflandırılabilir. Sıfat yan cümlesine dönüşen cümlelerin öznesinin, dönüşümden sonra tamlanan olduğu sözdizimsel oluşumları, tümleçlerin tamlanan olduğu sözdizimsel oluşumlardan ayıran Underhill; ayrımının sözdizimsel ve çekimsel gerekçelerini de ortaya koymuştur. Bu ayrıma göre sıfat yan cümlesinin kendi öznesindeki ifadenin gönderim yaptığı şeyi nitelediği (ÖN) oluşumda yan cümlelerin bağlandığı fiil, -(y)An ile çekimlenirken sıfat yan cümlesinin kendi tümlecinin gönderim yaptığı şeyi nitelediği (TN) oluşumda yan cümlelerin bağlandığı fiil ise -TİĞİ ile çekimlenir. Bu ayrımın sonucu olarak -(y)An ile kurulan sıfat yan cümlesinde özne bulunmazken -TİĞİ çekimindeki iyelik kategorisi, özneye işaret eder. İyelik kategorisi bulunduran bir ifade tamlama görüntüsü verdiğinden, -TİĞİ çekimiyle sıfat yan cümlesine dönüşen cümlelerin öznesi, dönüşüm sonrasında yan cümlelerin tamlayanı olur ve +(n)In hâl ekini alır (Underhill, 2013, s. 148).

9a. Oğlan mektebe gider.

9b. (mektebe gid-en) oğlan

9c. (oğlan+ın gid-tiği) mektep

9a (örnek Underhill, 2013, s. 148'den alınmıştır), 9b'ye ÖN, 9c'ye TN olarak dönüşür.

Akerson ve Ozil'de de aynı ayırım bulunur. Konunun çok kapsamlı ele alındığı çalışmada, sıfat yan cümlelerinde fiilleri geçici olarak isimleştiren eklerin bir listesi verilmiştir. ÖN'de fiiller -(y)An, -mİş, -AcAk, -mİş olan, -AcAk olan çekimlerinden biriyle; TN'de ise -TIğI, -AcAğI, mİş olduğu, -AcAk olduğu çekimlerinden biriyle ortaya çıkar (Akerson ve Ozil, 2015, s. 103).

Bir sıfat yan cümlesinin tamlayan olduğu tamlamanın tamlananı, dönüşümde kullanılan cümlenin bir ögesidir. Dolayısıyla tamlanan olamayan ifade cümlenin ögesi olarak değerlendirilmemelidir.

10a. (Annesi) (çocuğuna) (hasret kaldı).

*10b. (Annesi+nin çocuğuna kal-dığı) hasret

10a, 10b'ye dönüşemez (* işareti, ifadenin yanlış olduğunu gösterir). Çünkü 10a'da *hasret kal-* fiili cümlenin sözdizimsel yüklemidir. Yani *hasret* ifadesi tek başına bir sözlük ögesi olmadığından cümle ögesi de olamaz.

Yüklemi, isim (veya isim soylu) olan cümlelerin sıfat yan cümlesine dönüştüğünde ortaya çıkan *ol-* fiili de yüklemdeki ifadeyle kalıplaşır.

11a. Ahmet'e çok kırgınım.

11b. (Ahmet'e çok kırgın ol-an) ben

11c. (ben+im çok kırgın ol-duğum) Ahmet

*11d. (ben+im Ahmet'e ol-duğum) çok kırgın

11a'nın yüklemi bir sıfattır (isim soyludur). Bu cümle 11b'de ÖN'ye, 11c'de TN'ye dönüşmüştür. Bu dönüşümlerde -(y)An veya -TIğI çekimleriyle kullanılan *ol-* fiili 11a'nın yüklemdeki ifadeyle kalıplaşarak bir sözlük ögesi (*çok kırgın ol-*) oluşturmuştur. Tek başına bir sözlük ögesi olmayan *çok kırgın* ifadesi cümlenin bir ögesi de olamaz. Bu sebeple 11d, sözdizimsel olarak bozuk bir ifadedir.

Bir ifadenin cümle ögesi olabilmesi için onun öncelikle sözlük ögesi olması gereklidir. Bu koşul genel önermeler için yeterlidir. Çünkü cümle biçiminde olmak zorunluluğu bulunan genel önermelerde yargı, önermenin terimleri arasında kurulan kavramsal ilişkilerin sonucu ortaya çıkar. Ancak tekil önermelerde bu koşul yeterli değildir. Çünkü tekil önermede yargı, önermenin terimlerinin şeylerle kurduğu ilişki sonucunda oluşur. Dolayısıyla cümle biçimindeki bir tekil önermenin her bir terimi (yani cümlenin her bir ögesi) şeylerle ilişki kuran ayrı bir tekil önermedir. Öyleyse tekil bir önermeyi ifade eden bir cümlenin her bir ögesi farklı bir şeye gönderim yapmalıdır.

Aristo'nun, gönderim için diğerlerine göre daha uygun ifadeleri topladığı bir kategoriden, bu yazıda daha önce bahsedilmişti. Ancak şeylere uygulanabilen veya şeyleri adlandırabilen her ifadenin gönderim için kullanılabilirdiği unutulmamalıdır. Aslında bir ifadenin gönderimdeki başarısı onun kategorisine değil, kullanıldığı bağlama bağlıdır. Örneğin bir insan topluluğunda bulunanlardan birini diğerlerinden ayırmak için aynı kimseye *kız*, *sarışın*, *uzun boylu*, *en küçük kardeşim*, *Ayşe* ifadeleri arasında en çok işe yarayanıyla gönderim yapılabilir. Bu ifadelerden herhangi biri, başarılı bir gönderimin

güvencesi olmak üzere sözlüksel veya sözdizimsel bir yetkinliğe sahip değildir. Başarılı bir gönderim, iletişimin gerçekleştiği bağlama bağlıdır.

Bağlama bağlı anlamlandırılabilen böyle ifadeleri Emeksiz, “özgül” olarak değerlendirir. Sözdizimine karşı duyarsız olması yönüyle “belirli” ifadelerden ayrılan özgül ifadelerde gönderim açık veya örtük olabilir. Açık ve örtük olma durumu iletişimin tarafları için farklı seviyelerde olabilir. Kimi iletilerde sadece konuşan için kimi iletilerde ise hem konuşan hem dinleyen için açık bir gönderimden söz edilebilir. Benzer şekilde kimi iletilerde sadece dinleyen için kimi iletilerde ise hem konuşan hem dinleyen için örtük bir gönderimden söz edilebilir (Emeksiz, 2003, s. 50).

12a. *Kitabı dün okudum.*

12b. *Dün bir kitap okudum.*

12a’daki ve 12b’deki altı çizili ifadeler (örnekler Emeksiz, 2003, s. 50’den alınmıştır) birer özgül ifadelerdir. Çünkü her iki ifade de bir şeyin karşılığıdır. 12a’daki *kitabı* ifadesinin konuşan ve dinleyen için açık bir gönderimi, 12b’deki *bir kitap* ifadesinin ise konuşan için açık dinleyen için örtük bir gönderimi vardır. Öte yandan *kitabı* ifadesinin belirli olmasını sağlayan sözdizimsel yetkinlik *bir kitap* ifadesinde yoktur. Yani her durumda şeylerin karşılığı olarak gönderim yapan özgül ifadeler belirli olabildikleri gibi belirsiz de olabilirler.

Tekil bir önermenin ifadesi olan bir cümlelerin ögeleri, özgül ifadeler olmalıdır. Dolayısıyla bir sıfat yan cümlesinin nitelediği ifade de özgül olmalıdır. Sözdizimsel ilişkiler, anlamsal ilişkilerin sonucudurlar. Örneğin sıfat yan cümlelerinin tamlayan olduğu tamlamaların tamlananındaki özgül ifadeleri kuruluşları bakımından; bütün hâlinde nitelenen ögeler, bütün hâlinde nitelenemeyen ögeler olmak üzere ikiye ayıran Akerson ve Ozil; belirtisiz isim tamlamasının gönderimde bulunduğu şeyin bütün hâlinde nitelendiğini, belirtili isim tamlamasında bunun mümkün olmadığını tespit etmişlerdir (Akerson ve Ozil, 2015, s. 129).

13a. *(Ahmet) (okul müdürünü) seviyor.*

13b. *(Ahmet’i seven-en) okul müdürü*

13c. *(Ahmet+in sev-diği) okul müdürü*

13a’da *Ahmet* ve *okul müdürü* ifadeleri özgüldür. Yani bu iki ifadeyle gönderim yapılmıştır. 13b ÖN olarak *Ahmet* ifadesinin gönderimin yaptığı şeyi, 13c ise TN olarak *okul müdürü* ifadesinin gönderim yaptığı şeyi nitelemiştir. Belirtisiz isim tamlaması olan *okul müdürü* ifadesi, özgül ifade olarak bir tek şeye gönderim yaptığından, bu ifade bütün hâlinde tamlayanı sıfat yan cümlesi olan bir tamlamanın tamlananı olabilmıştır.

14a. *(Ahmet) (okulun) (müdürünü) seviyor.*

14b. *(okulun müdürünü sev-en) Ahmet*

14c. *okulun (Ahmet+in sev-diği) müdürü*

14d. *(Ahmet+in sev-diği) okulun müdürü*

14a’da *Ahmet* ve *müdür* özgül ifadelerdir. 14a’da *okul* özgül ifadesinin gönderim yaptığı şey bu cümlelerin yüklemdeki *sev-* fiilinin yönetim alanında değildir. Bu sebeple *sev-* fiilinin çekimi üzerinden kurulan bir sıfat yan cümlesinin tamlayan olduğu bir tamlamada *okulun müdürü* ifadesi tamlanan olamaz. 14b, ÖN olarak ve 14c, TN olarak 14a’dan elde edilebilir; ancak 14d, 14a’dan elde edilemez. Görüldüğü gibi tamlayanı ve tamlananı ayrı ayrı şeylere gönderim yapan özgül ifadeler olduğundan, sıfat yan

cümlelerinin tamlayan olduğu bir tamlamada belirtili isim tamlamaları, bütün hâlinde tamlanan olamazlar.

2.4. Kural Dışı Niteleme

ÖN - TN ayrımının Türkçede özneye sözdizimsel bir ayrıcalık kazandırdığı açıktır. Ancak her ne kadar ÖN ile TN arasındaki ayrımla örtüşse de *-(y)An* ve *-TIĞI* çekimlerinin, gerek Underhill gerekse Akerson ve Ozil tarafından dikkat çekilen aykırı kullanımları söz konusudur. Bunlara “kural dışı *-(y)An*’lı niteleme” denilebilir.

15a. *Ev+e güneş girer.*

15b. *(Güneş gir-en) ev+e doktor girmez.*

15a, TN’ye dönüşüp 15b’de yer alırken beklenenin aksine *-(y)An* çekimi kullanılmıştır (örnek Underhill, 2013, s. 155, 13. dipnottan alınmıştır). Sıra dışı bu kullanımı belirli - belirsiz karşıtlığı üzerinden açıklamaya çalışan Underhill, “belirsiz olanı (fiilin soluna) taşıma” kuralı sonucu 15a’nın öznesinin belirsiz olduğuna dikkati çeker. Bu sebeple öznenin, 15b’de *+(n)In* hâl ekini almasının söz konusu olmadığını ve dolayısıyla fiilin, *-TIĞI* çekimiyle yan cümle kuramadığını öner sürer (Underhill, 2013, s. 153).

16a. *Güneş ev+e girer.*

16b. *(Güneş+in gir-diği) ev+e doktor girmez.*

Underhill’in iddiası doğru kabul edilirse 16b’deki gibi, fiilin *-TIĞI* çekimiyle kurulmuş TN, ancak 16a gibi öznesi ile yüklemdeki fiilin arasında başka öge/öğelerin bulunduğu bir cümleden elde edilebilir. Öncelikle Underhill’in kural dışı niteleme için öznenin belirsiz olması gerektiği yönünde öne sürdüğü koşul, bu yazıda daha önce ifade edilen cümle ögesi olma koşuluyla örtüşmemektedir. Sadece özgül ifadelerin cümle ögesi olabildiği ve özgüllüğün ise tamamen bağlamla ilgili olduğu hatırlanmalıdır.

17a. *(O adam) (ağacın altında) duruyordu.*

17b. *(ağacın altında dur-an) o adam*

18a. *(Bir adam) (ağacın altında) duruyordu.*

18b. *(ağacın altında dur-an) bir adam*

17a’nın öznesi belirli bir ifade iken 18a’nın öznesi belirsizdir. Ancak görüldüğü gibi her iki cümle ÖN’ye dönüşmüştür. Çünkü her iki cümle öznesi, özgül ifadedir. Özgül olmayan bir ifade cümle ögesi olamadığından sıfat yan cümlesinin (ÖN veya TN) tamlayan olduğu bir tamlamanın tamlananı olamaz. 15a’da özne çekimindeki ifade (güneş ifadesi), özgül olmadığından cümle ögesi de olamaz. Özgül olmadığı için fiilin hemen solundadır ve fiille arasına herhangi bir ifadenin girmesi söz konusu değildir. 15a, sıfat yan cümlesine dönüştüğünde yüklemdeki *güneş gir-* fiili *-(y)An* veya *-TIĞI* çekimlerinden biriyle ÖN veya TN oluşturur. *Güneş çarp-, deniz tut-, su bas-, heyecan gel-, başı ağrı-, ayakları yerden kesil-, ağızını bıçak açma-, içi içine sığma-, gözü iliş-, karnı açık-, kafası bozul-, canı yan-, ağlayacağı tut-, gülesi gel-* gibi özne çekimindeki ifadenin bir fiille kaynaşmasıyla oluşan sözlük öğeleri, bütün hâlinde çekime girer. Bu tespit Akerson ve Ozil tarafından da cümle ögesi olmakla özgüllük arasındaki ilişkiye değinmeksizin ortaya konmuştur (Akerson ve Ozil, 2015, s. 136). Kural dışı bir *-(y)An*’lı niteleme, öznedeki ifadenin yüklemdeki fiille kalıplaşarak tek bir sözlük ögesi olduğu cümlelerin dönüşümünde söz konusudur.

Underhill’in açıklamaları sıfat yan cümlesine dönüşen cümledeki belirtili isim tamlamasının öğelerinin, *-(y)An*’lı bir tamlamanın tamlananı olabildiği kullanımlarla

sınırlıdır. Buna karşın Akerson ve Ozil'in, kural dışı nitelemelerle ilgili açıklamaları daha ayrıntılıdır. Akerson ve Ozil'e göre, öznenin belirsizliği ÖN - TN ayrımını temellendiren kuraldan sapma için önemli değildir. Belirsiz öznenin metin bağlamında gönderim yaptığı şeyin, "istenç"inin olmaması da gerekir. Bu durumda özne olan ifadelerin gönderim yaptığı şeyler arasında istenci olan - istenci olmayan karşıtlığı üzerinden bir sınıflandırma yapılmalıdır. Belirlenim değeri düşük de olsa öznedeki ifadenin ve bu ifadenin bağlandığı fiilin sözlük anlamlarına ve ayrıca bu ifadelerin metinde gönderim yaptıkları şeye de bağlı olarak ortaya çıkan istenç, -(y)An'lı nitelemeye engel olur (Akerson ve Ozil, 2015, s. 147).

19a. (çocuk düş-en) havuz

*19b. (çocuk atla-yan) havuz

19a kabul edilebilir bir ifadeyken 19b kabul edilemez. Akerson ve Ozil'e göre bunun sebebi iki ifadede -(y)An ile çekimlenen (örnekler Akerson ve Ozil, 2015, s. 147'den alınmıştır) düş- ve atla- fiilleri arasındaki istenç farkıdır. İstençli olan atla-, -(y)An'lı nitelemeye izin vermezken istençsiz olan düş-, -(y)An'lı nitelemeye engel olmamaktadır. Diğer yandan Akerson ve Ozil, her iki ifadenin öznesinin aynı olmasından, öznedeki ifadenin belirleniminin kural dışı nitelemeyi etkilemediği sonucunu çıkarmaktadırlar (Akerson ve Ozil, 2015, s. 147).

Görüldüğü gibi Akerson ve Ozil de özgüllük yerine belirlilik üzerinden bir karşılaştırma yapmaktadırlar. Dolayısıyla Underhill için yapılan düzeltme bu açıklama için de söz konusudur. Kendilerinden elde edildiği cümleler bilinmezken 19a ve 19b'deki hangi ifadelerin özgül olduğu tespit edilemez. Özgül ifadeler tespit edilmeden de nitelemeler üzerine bir değerlendirme yapılamaz. Kabul edilebilirliğin koşulları üzerine sorgulama bir kenara bırakılsa bile (19a'nın kabul edilebilirliği kuşkuludur) Akerson ve Ozil'in, -(y)An'lı nitelemenin koşulunu fiilin istencine indirgemesi kabul edilemez. Gerçi yapılan açıklamada bağlam büsbütün göz ardı edilmemektedir.

20a. (otobüs geç-en) cadde

20b. (öğrenci geç-en) cadde

Akerson ve Ozil'in açıklamaları doğrultusunda değerlendirildiğinde 20a'nın kendisinden elde edildiği cümlelerin istençsiz öznesinin -(y)An'lı bir nitelemeye izin vermesi beklenen bir dönüşüm iken 20b'nin istençli öznesinin -(y)An'lı nitelemeyi engellemesi beklenirdi (örnekler Akerson ve Ozil, 2015, s. 146'dan alınmıştır). Ancak Akerson ve Ozil, 20b gibi bir kullanımın gerçekleşebilmesinin, bu ifadenin elde edildiği cümlelerin kullanıldığı bağlamda öznedeki öğrenci ifadesinin gönderim yaptığı şeyin geç-fiilini kendi isteğiyle gerçekleştirmediği olması (yani başka birinin veya birilerinin izniyle veya yönlendirmesiyle gerçekleştirmiş olması) koşuluna bağlarlar (Akerson ve Ozil, 2015, s. 146). Yani 20b'nin kendisinden elde edildiği cümlelerin öznesi de istençsizdir. Bu açıklamadan anlaşıldığı kadarıyla, istençli özne olmak için sözlük anlamı yeterli değildir. Öznedeki ifadenin gönderim yaptığı şey, söz konusu bağlamda fiili istençli gerçekleştirmelidir. Dolayısıyla sözlük anlamına göre istençli öznenin bulunduğu cümlelerin tümleçlerindeki ifade edilen şeylerin -(y)An'lı nitelemeye uygun olmadığı bağlamların yanında uygun olduğu bağlamlar da olmalıdır. Öyleyse uygun bağlamda 19b'nin kendisinden elde edilebildiği bir cümle mutlaka olmalıydı. Yani 19b'nin kendisinden elde edildiği cümlelerin öznesindeki çocuk ifadesinin gönderim yaptığı şeyin, atla- fiilini kendi istenciyle gerçekleştirmediği (yani başka birinin veya birilerinin izniyle veya yönlendirmesiyle gerçekleştirdiği) bir bağlam, mutlaka olmalıydı ve buna bağlı olarak 19b gibi bir ifade bazı bağlamlarda kabul edilebilmeliydi.

Görüldüğü gibi Akerson ve Ozil'in, öznedeki ifadenin gönderim yaptığı şeyin istenci üzerinden yaptıkları açıklamalar, kural dışı *-(y)An'*lı nitelemelerin hangi dönüşümlerde mümkün olduğunu belirlemek için işe yaramamaktadır. Çünkü bu açıklama, özgüllüğe gereken önemi vermediği gibi cümlenin yüklemdeki fiilin sözlük anlamına ve buna bağlı olarak onun sözdizimsel yetkinliğine de odaklanmamaktadır. Özgül ifadeler ve bunların dönüşümlerdeki rolleri üzerine bu yazıda yeterli açıklama yapılmıştır. Ancak kural dışı *-(y)An'*lı nitelemeleri anlamak için sıfat yan cümlesinin kendisinden elde edildiği cümlenin yüklemdeki fiilin, sözlük anlamı üzerinden değerlendirilmesi gereklidir.

2.5. Fiilin Anlamsal Boşluğu

Fiil sadece çekimiyle cümleyi var etmekle yetinmez, aynı zamanda cümlenin öğelerini de belirler. Türkçede isim çekimini tamamlayan hâl eklerinin öncelikli işlevi, ifadenin yüklemle ilişkisini ortaya koymaktır. Cümlenin ögesi olarak, bir ifade bağlandığı fiile uygun olan hâl eklerini alabilir. Konuyu geniş bir kavrayışla ele alan Doğan, sözdizimsel oluşumlarda ifadelerin çevrelerinde boşluk açabilme gücünü "istem" olarak adlandırır. Söz konusu boşluk, adına "katılan" (veya "üye") denen ifadelerle doldurulur. Fiiller en tipik istem taşıyan ifadelerdir. Örneğin *ver-* fiilinin isteminde işi yapan, işe maruz kalan ve işin yönü olmak üzere üç katılan bulunduğundan bu fiil üç istemlidir. Türkçede fiiller bir, iki, üç veya dört istemli olabilirler. Fiillerin istemi genellikle 10 farklı katılan tipiyle ortaya çıkar: kim, kimi, ne, kime, kimden, kiminle, kimde, zarf öbeği tamlayıcısı, edat öbeği tamlayıcısı, yan cümle tamlayıcısı (Doğan, 2018, s. 2206-2207). Göz'ün *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü'*nden (Göz, 2003) seçilen kullanım sıklığı yüksek ve çok anlamlı 534 fiili istemine göre incelediği çalışmasında Doğan, 40 farklı cümle yapısı ve fiil sınıfı tespit etmiştir (Doğan, 2018, s. 2209).

Türkçede fiilleri hâl ekli "tamlayıcı"larıyla ele alan bir diğer çalışma Kahraman tarafından yapılmıştır. Çalışmasının başında hâl ekleri üzerine yapılan sınıflandırmaları değerlendiren Kahraman, *Türkçe Sözlük'*teki (1988) madde başlarına ek olarak kendi hazırladığı derlemde tespit ettikleriyle birlikte toplamda 3211 adet fiili incelemiştir. Bu fiillerin derlemde kaç farklı hâl ekli tamlayıcıyla kullanıldığını gösteren bir liste (Kahraman, 1996, s. 11-49) hazırlamış; ardından bu kullanımları farklı bir listede (s. 81-308) örneklemiştir. Hâl ekli tamlayıcıların ilgili fiillerle kurduğu ilişkinin yakınlığının derecelendirildiği bir listenin de bulunduğu çalışmada (s. 309-359) ayrıca tamlayıcıların fiillerle kurdukları ilişki, fiillerin çatılarıyla ve yapılarıyla da ilişkilendirilmiş ve bu ilişkiyi göstermek üzere yine bir liste hazırlanmıştır (s. 360-402).

Her iki çalışmada da fiillere bağlanan katılanlar/tamlayıcılar arasında bir ayırım yapılmıştır. Doğan fiillerin istem boşluklarını dolduran katılanlar arasında sözdizimsel zorunluluk yönüyle bir ayırma gitmiştir. Zorunlu ve seçimli iki tip tamlayıcı ayırımına bağlı olarak fiillerin cümlede iki farklı sözdizimsel çevresi olur: fiilin temel çevresi, fiilin genişlemiş çevresi. Fiilin isteğe bağlı ortaya çıkan genişlemiş çevresi, genellikle her fiille kullanılabilen katılanlarla (bunlar zarflık unsurlar da olabilirler) oluşturulabilirken fiilin temel çevresinde kullanılabilen katılanlar, söz konusu fiile özgüdür ve onu diğer fiillerden ayırır. Ayrıca genişlemiş fiil çevresinde kurulabilen nispeten sınırsız cümle tipine karşın fiilin temel çevresinde kurulabilen cümle tipi sınırlıdır (Doğan, 2018, s. 2209).

21a. *Ali, eti kesti.*

21b. *Ali, eti bıçakla az önce mutfakta dalgınlıkla bir hamlede kesti.*

21a, kes- fiilinin temel çevresindeki katılanlarla kurulmuşken 21b'ye bu fiilin genişlemiş çevresinde kullanılan katılanlar da eklenmiştir (örnekler Doğan, 2018, s. 2209'dan alınmıştır).

Kahraman ise fiillerin tamlayıcılarıyla olan ilişkilerini derecelendirdiği listesinde 4 sütun açmıştır. Birinci sütunda fiilin ihtiyaç duyduğu kabul edilen tamlayıcıların alması zorunlu hâl eki/hâl ekleri gösterilmiştir. Bu sütunda genellikle tek hâl eki bulunur. İkinci sütunda fiillerin sıkça aldığı veya alma ihtiyacı duyduğu tamlayıcılarda bulunan hâl ekleri gösterilmiştir. Üçüncü sütunda fiillerle kullanılan, ancak fiillerin ihtiyaç duymadıkları tamlayıcılardaki hâl ekleri bulunurken, dördüncü sütunda ise derlemde örneği olmayan, ancak fiillerin alması mümkün tamlayıcı tiplerinde bulunan hâl ekleri gösterilmiştir (Kahraman, 1996, s. 309). Örneğin *gör-* fiilinin tamlayıcılarının aldığı eklerin değerlendirilmesinde birinci sütuna +ø/(y)I hâl eki, ikinci sütuna +TA hâl eki, üçüncü sütuna +TAN ve +IA hâl ekleri, dördüncü sütuna ise +(y)A ve +sIz hâl ekleri alınmıştır (s. 328).

Kahraman'ın sınıflandırması Doğan'ın sınıflandırmasına indirgenebilir. Birinci ve kısmen ikinci sütundaki hâl ekleri zorunlu tamlayıcılarla kullanılırken üçüncü ve dördüncü sütundakiler seçimlik tamlayıcılarla kullanılır. Her iki çalışmada da zorunlu - seçimli ayrımı öncelikli olarak anlam üzerinden ve ikincil olarak kullanım sıklığı üzerinden yapılmıştır. Yokluğunda anlam bozukluğuna veya anlam belirsizliğine sebep olan katılanlar/tamlayıcılar zorunlu iken yokluğu anlam bozukluğuna veya anlam belirsizliğine sebep olmayanlar ise seçimlidir. Yine fiilin katılanlarında/tamlayıcılarında sık kullanılan hâl ekleri zorunlu, kullanım sıklığı düşük olan hâl ekleri ise seçimlidir. Ancak her iki çalışmada da bu ayrımın biçimsel koşulları ortaya konmamıştır. Bu ayrımın biçimsel koşulları, ancak ifadeler arasındaki dönüşümlerde ortaya çıkan değişimler üzerinden belirlenebilir.

Bir fiilin sözlük anlamının sonucunda var olan zorunlu katılanlar/tamlayıcılar, o fiilin "anlamsal boşluğu"nu doldururlar. Fiilin anlamsal boşluğunu dolduran katılanlar/tamlayıcılar, seçimlik olanlardan sözlük anlamlarının sözdizimsel sonuçlarıyla da seçilebilirler. Sıfat yan cümleleriyle yapılan nitelermeler fiillerin anlamsal boşluğundaki katılanları/tamlayıcıları tespit üzere kullanılabilir. Ancak ÖN - TN ayrımının burada işe yaraması beklenemez. Özneyi diğer ögelerden ayırmaya yarayan bu ayrımın tümleçler arasında bir sınıflandırmaya hiçbir katkısı olamaz. Öte yandan kural dışı -(y)An'lı nitelme, tümleçler arasında bir sınıflandırma yapmak üzere kullanılabilir. Çünkü bazı tümleçlerdeki ifadelerin gönderim yaptıkları şeyler kural dışı -(y)An'lı nitelenebilirken bazı tümleçlerde bu, mümkün değildir. Kural dışı -(y)An'lı nitelmenin mümkün olduğu tümleçler, fiillerin anlamsal boşluğunu doldurmayan (yani seçimlik) katılanları/tamlayıcıları işaretleyen özgül ifadelerken böyle bir nitelmenin mümkün olmadığı tümleçler, fiillerin anlamsal boşluğunu dolduran (yani zorunlu) katılanları/tamlayıcıları işaretleyen özgül ifadelerdir.

Sözlük anlamından kaynaklanması sebebiyle fiilin sözlük anlamında ortaya çıkan değişiklik (yani farklı bir sözlük ögesinin söz konusu olması) anlamsal boşluğunu dolduran katılanların/tamlayıcıların da değişmesine sebep olur. Kahraman, daha önce değinilen çalışmasında çok anlamlı fiillerin anlamlarına göre değişen tamlayıcıları için bir liste hazırlamıştır (Kahraman, 1996, s. 412-417). Örneğin bu listede yer alan fiillerden biri olan *acı-* Türkçe sözlükte farklı anlamlardadır.

22a. *Bisikletten düşen çocuğun dizi çok acıdı.*

22b. *Çocuğun o perişan hâlin+e çok acıdım.*

22a'daki *acı-* fiilinin anlamsal boşluğunda $+(y)A'$ lı bir katılan/tamlayıcı bulunmazken 22b'deki *acı-* fiilinin anlamsal boşluğu $+(y)A'$ lı bir tümleçle doldurulmuştur. Ancak *acı-* fiilinin anlamsal boşluğunda 22a ve 22b'deki kullanımlarla ortaya çıkan değişimi, bağlama bağlı ortaya çıkan bir değişim olarak yorumlamak yanlış olur. Farklı kullanımlarla anlamsal boşlukta ortaya çıkan bu değişim doğrudan *acı-* fiilinin sözlük anlamıyla ilgilidir.

Bazı ekler veya sözlük öğeleri kullanılarak oluşturulan fiillerin, değişen sözlük anlamlarına bağlı olarak anlamsal boşlukları da değişir.

22c. *Çocuğun o perişan hali içim+i aci-t-ti.*

22c'nin yüklemde çekimlenen *acit-* fiili *acı-* fiilinden *-t* ekiyle elde edilmiştir. Sözlük anlamında değişikliğe sebep olan bu ek, fiilin anlamsal boşluğunda değişmeye sebep olmuştur. 22c'de *acı-* fiili geçişli bir fiil olarak 22a ve 22b'deki *acı-* fiillerinden farklı olarak anlamsal boşluğunu $+(y)I'$ lı bir tümleçle doldurmuştur.

Türkçede fiillerin sözlük anlamında değişikliğe sebep olan çatı ekleri, fiillerin anlamsal boşluğunda da değişime sebep olur. Çatı ekleri, eklendiği fiilin yüklem olarak kullanıldığı cümlede özne ile bazı tümleçlerin yer değiştirmesine sebep olur. Bu değişim, fiilin anlamsal boşluğunda ortaya çıkan bir değişimdir. Yani çatı değişimiyle özne olabilen tümleçler, çatı değişimi öncesinde yüklemde çekimlenen fiilin anlamsal boşluğunu doldururlar. Dolayısıyla böyle tümleçler, özne çekimindeki ifadenin yüklemdeki fiille kaynaşması durumunda bile kural dışı $-(y)An'$ lı nitelenemezler.

23a. *Evi usta boya-dı.* > (*Ev usta tarafından boya-n-dı.*)

*23b. (*usta boya-yan*) *ev*

24a. *Adama halk gül-dü.* > (*Adam halkı gül-dür-dü.*)

*24b. (*halk gül-en*) *adam*

25a. *Yulandan at ürk-tü.* > (*Yılan atı ürk-üt-tü.*)

*25b. (*at ürk-en*) *yılan*

Özne çekimindeki ifadenin yüklemdeki fiille kaynaştığı yukarıdaki cümlelerde sırasıyla 23a'da *evi*, 24a'da *adama*, 25a'da *yulandan* ifadeleri çatı değişimiyle özne olabilmektedir. Bu sebeple bu cümlelerden elde edilen 23b, 24b ve 25b'deki kural dışı $-(y)An'$ lı nitelendirmeler kabul edilemezdir.

Yüklemi yere (mekâna) gönderim yaparak tümleyen $+(y)A'$ lı / $+TAn'$ lı özgül ifadelerin gönderim yaptığı şeyler, özne çekimindeki ifadenin yüklemdeki fiille kaynaşması koşuluyla, genellikle $-(y)An'$ lı nitelenebilirler. Çünkü böyle tümleçler, genellikle fiillerin anlamsal boşluğunu doldurmazlar. Zaten yere gönderim yapan ifadelerde ortaya çıkan $+(y)A'$ lı / $+TAn'$ lı tümleçler, çatı değişiminde özne olamazlar. Dolayısıyla $+(y)A'$ lı/ $+TAn'$ lı tümleçler arasında fiilin anlamsal boşluğunu doldurma -doldurmama (yani zorunlu - seçimli) karşıtlığı üzerinden bir sınıflandırmaya gidilebilir. Bu sınıflandırma, Akerson ve Ozil'in $+(y)A'$ lı/ $+TAn'$ lı tümleçler için yaptıkları uyarma -yönelme ayrımıyla da (Akerson ve Ozil, 2015, s. 67) örtüşür.

26a. *Köye yol gid-er.* > *(*Köy, yolu gö-tür-ür.*)

26b. (*yol gid-en*) *köy*

27a. *Çarşıdan müzik sesi gel-ir.* > *(*Çarşı, müzik sesini ge-tir-ir.*)

27b. (*müzik sesi gel-en*) *çarşı*

Özne çekimindeki ifadenin yüklemdeki fiille kaynaştığı yukarıdaki cümlelerde sırasıyla 26a'da *köye*, 27a'da *çarşıdan* ifadeleri çatı değişimiyle özne olamazlar. Bu sebeple bu cümlelerden elde edilen 26b ve 27b'de kural dışı *-(y)An'*lı nitelermeler mümkün olmuştur.

Yüklemde geçişli fiil bulunan cümlelerde *+(y)l'*lı tümleçler, genellikle söz konusu fiilin anlamsal boşluğunu doldururlar. Çünkü yüklemdeki geçişli fiilin anlamsal boşluğunu dolduran *+(y)l'*lı tümleç, çatı değişimiyle özne olabilir. Ayrıca özne çekimindeki bir ifade geçişli fiillerle genellikle kaynaşamaz. Bu sebeplerle *+(y)l'*lı tümleçlerin gönderim yaptığı şeylerin *-(y)An'*lı nitelenmesine birkaç istisna dışında rastlanmaz.

28a. *Cocuğ+u güneş çarpmış.*

28b. (*güneş çarp-an*) *çocuk*

29a. *Evi su bastı.*

29b. (*su bas-an*) *ev*

30a. *Adam+ı yılan sokmuş.*

30b. (*yılan sok-an*) *adam*

28a, 29a ve 30a'daki *+(y)l'*lı tümleçlerin gönderim yaptıkları şeylerin sırasıyla *çarp-*, *bas-*, *sok-* fiillerinin anlamsal boşluğunu doldurmaları sebebiyle *-(y)An'*lı nitelenememesi gerekirdi. Ancak 28b, 29b ve 30b kabul edilemez ifadeler değildir. Bu çelişkiyi Türkçenin tarihsel gelişimiyle ilişkilendiren Akerson ve Ozil'e göre söz konusu fiillerin geçişli kullanımları çok eskiye gitmez. Bu fiillerin geçişsiz kullanımlarında anlamsal boşluğu *+(y)A'*lı tümleçlerle (*halı+ya bas-*, *piriz+e sok-*, *masa+ya çarp-*) doldurulur (Akerson ve Ozil, 2015, s. 142).

Yere gönderim yapan *+TA'*lı ifadeler, fiillerin anlamsal boşluğunu doldurmamayan tümleçler olurlar. Beklenildiği üzere çatı değişimiyle özne olamayan böyle tümleçlerdeki ifadelerin gönderim yaptıkları şeyler, özne çekimindeki ifadenin yüklemdeki fiille kaynaşmış olması koşuluyla, *-(y)An'*lı nitelenebilirler.

31a. *Bu tarla+da buğday yetiş-ir.* > **(Bu tarla, buğdayı yetiş-tir-ir.)*

31b. (*buğday yetiş-en*) *bu tarla*

31a'da *bu tarlada* ifadesi *yetiş-* fiilinin anlamsal boşluğunu dolduran bir tümleç değildir. Çatı değişimiyle özne olamayan bu ifadenin gönderim yaptığı şey 31b'de *-(y)An'*lı nitelenebilmiştir.

Akerson ve Ozil'e göre Türkçede *otur-*, *kal-*, *yaşa-* gibi bazı fiillerin yüklem olduğu cümlelerde yere gönderim yapan ifadelerden oluşan *+TA'*lı tümleçler zorunlu öge olabilirler (Akerson ve Ozil, 2015, s. 58). Bu tespitin doğrulanması için, özne çekimindeki ifadenin yüklemdeki fiille kaynaşmış olması koşuluyla, yere gönderim yapan bir ifadeden oluşan *+TA'*lı tümlecin yüklemdeki çatı değişiminde özne olması ve bu ifadenin gönderim yaptığı şeyin dönüşümde, *-(y)An'*lı nitelenememesi gerekir.

32a. *Bu semt+te yabancı bulun-ur.* > *(Bu semt yabancıyı bulun-dur-ur.)*

*32b. (*yabancı bulun-an*) *bu semt*

32a ve ondan elde edilen bozuk ifade olarak 32b, Akerson ve Ozil'in tespitini doğrulamaktadır. Yani *+TA'*lı tümleç *bulun-* fiilinin anlamsal boşluğunu doldurmaktadır (yüklemde çekimlenen *var/yok* ifadelerinin karşılığı olarak *bulun-/bulunma-* fiillerinin,

bul-/bulma- fiillerinin edilgen hâleri olmadıklarına dikkat edilmelidir). Ancak Akerson ve Ozil'in örnek olarak verdiği fiillerin, bu koşulları sağlayıp sağlamadığı denetlenmelidir.

2.6. Bağlantısız Niteleme

Özgül ifadeler olmalarına ve hâl kategorisini işaretleyen $+(n)In$ ekiyle çekimlenmelerine rağmen belirtili isim tamlamalarının tamlayanları bir tümleşik olarak değerlendirilmezler. Ancak her özgül ifade gibi onlar da birer tümleşiktir. Çünkü sıfat yan cümlesine dönüşen bir cümledeki belirtili isim tamlamasının tamlayanındaki ve tamlananındaki ifadelerin gönderim yaptığı şeyler, nitelenebilirler. Bunun ancak tümleşiklere özgü bir sözdizimsel ayrıcalık olduğuna bu yazıda daha önce değinilmişti. Ancak ayrı ayrı şeylere gönderim yaptığından belirtili isim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan arasındaki ilişki tamlamanın bağlandığı fiilden başka bir fiille ifade edilmelidir. Bu hâliyle belirtili isim tamlamaları, farklı sözdizimleriyle ifade edilebilirler.

33a. *yazarın kitabı*

33b. *yazarın yazdığı kitap*

33c. *Yazar kitabı yazdı.*

33a'daki belirtili isim tamlaması 33b'de TN ile kurulmuş bir tamlama, 33c'de ise cümle olarak ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi tamlayan ile tamlanan arasındaki yargısal ilişki bir fiille ifade edilmiştir. Akerson ve Ozil belirtili isim tamlamalarını, tamlayan ile tamlanan arasındaki ilişki üzerinden 5 başlıkta değerlendirmişlerdir: iyelik, eşlik etme, özne ile $+(y)I$ tümleci arasında ilişki kurma, nitelik/edim yakıştırma, yan cümlede özne ile fiili ilişkilendirme (Akerson ve Ozil, 2015, s. 174). Daha ayrıntılı bir sınıflandırma Benzer tarafından yapılmıştır. Benzer, belirtili isim tamlamalarında sahiplik (iyelik) anlamını irdelediği yazısında tamlayan ve tamlanan arasındaki ilişkiyi 22 maddede sınıflandırmıştır (Benzer, 2012, s. 467-468).

Belirtili isim tamlamasının bir fiille kurduğu ilişki, onun tamlayanı ile tamlananı arasındaki ilişkide bağlayıcı değildir.

34a. *(Yazarın kitabı) çok beğenildi.*

34b. *(Yazarın yazdığı kitap) çok beğenildi.*

34c. *(Yazar kitabı yazdı.) Kitap çok beğenildi*

34a'daki belirtili isim tamlamasının tamlayanındaki ifade, 34b ve 34c'de görüldüğü gibi *beğenil-* fiilinin değil, *yaz-* fiilinin yönetim alanındadır.

Yüklemdeki fiilin yönetim alanında bulunmayan bir tümlecin, söz konusu fiilin anlamsal boşluğunu doldurması da beklenemez. Belirtili isim tamlamasının tamlayanındaki ifadenin gönderim yaptığı şey, yönetim olmadığı bir fiil tarafından (bu fiil tamlamanın bağlandığı fiildir) $-(y)An'$ lı nitelenebildiği gibi $-TIğl'$ lı de nitelenebilir. Akerson ve Ozil nitelemede ortaya çıkan bu farkı "ana düğüm ilkesi" adını verdikleri bir kurala dayandırırılar. Bu kurala göre belirtili isim tamlamasının özne olduğu bir cümle sıfat yan cümlesine dönüştüğünde öznedeki tamlamanın her iki ögesi de ÖN ile belirtili isim tamlamasının tümleşik olduğu bir cümle sıfat yan cümlesine dönüştüğünde tamlamanın her iki ögesi TN ile nitelenir (Akerson ve Ozil, 2015, s. 165-166).

35a. *(Evin) (kapısı) boyandı.*

35b. *(kapısı boyan-an) ev*

36a. *(Ahmet) (evin) (kapısını) boyadı.*

36b. *(Ahmet+in kapısını boya-dığı) ev*

Belirtili isim tamlaması olan *evin kapısı* ifadesi 35a' da özne, 36a' da +(y)I'lı tümleçtir. Bu sebeple tamlayan olan *evin* ifadesinin gönderim yaptığı şey 35a' dan elde edilen 35b' de ÖN ile, 36a' dan elde edilen 36b' de TN ile nitelenmiştir.

Özne dışındaki ögelerdeki ifadelerin gönderim yaptıkları şeylerin nitelenmesiyle ilgili olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kural dışı -(y)An'lı nitelermelerin sebeplerini anlamak için, ana düğüm ilkesinin sadece TN üzerine yaptığı açıklamalarından yararlanılabilir. Buna göre bir tümleçteki ifadenin gönderim yaptığı şey, o tümlecin yönetimi alanına dâhil olmadığı bir fiil tarafından -TIğI'lı nitelenebilir. Bu, "bağlantısız nitelme" olarak adlandırılabilir. Belirtili isim tamlamalarının tamlayanı üzerinden elde edilen bu tespit, tümleçlere de uygulanmalıdır.

Hâl kategorisini işaretleyen eklerle birlikte kullanılan çekim edatları ile oluşturulmuş tümleçler, cümlenin yüklemdeki fiilin yönetim alanı dışında özgül ifadeler olarak değerlendirilmelidirler. Hacıeminoğlu Türkçedeki çekim edatlarını köken bakımından üçe ayırır: fiil kökenli olanlar, isim kökenli olanlar, yabancı asıllı olanlar (Hacıeminoğlu, 1992, s. 2). Buna göre çekim edatları ya hâl ekiyle ismin kaynaşmasıyla ya da fiille zarf-fiilin kaynaşmasıyla oluşurlar. Yabancı dilden alınan edatlar da bu iki gruptan birinin karşılığıdır. Her iki durumda da hâl kategorisini işaretleyen eklerden birini alan özgül ifade, sonrasındaki edatla arasında yargısal bir ilişki kurar. Bu yargısal ilişki, onu cümlenin yüklemdeki fiilin yönetim alanının dışında ele alınmasını gerektirir. Dolayısıyla böyle ifadeler, tıpkı belirtili isim tamlamalarının özne olmadığı cümlelerde olduğu gibi, bağlantısız nitelenebilir.

Türkçede +ki eki/edatı, +TA'lı veya zamana gönderim yapan bazı +Ø'li ifadelere eklenerek o ifadenin bir sıfat tamlamasının tamlayanı olmasını sağlar. Böyle kurulan tamlamalarda, belirtili isim tamlamalarında olduğu gibi, tamlayan ile tamlanan arasındaki yargısal ilişki bir fiille ifade edilebildiğinden +ki ile kurulan tamlamanın tamlayanı, söz konusu tamlamanın bağlı olduğu fiilin yönetim alanında değildir. Bu sebeple tamlayandaki ifadenin gönderim yaptığı şey, yönetim alanında olmayan bir fiil tarafından bağlantısız nitelenebilir.

37a. *tarladaki mahsul*

37b. *tarlada yetişen mahsul*

37c. *Tarlada mahsul yetişir.*

37a'daki sıfat tamlaması 37b' de ÖN ile kurulmuş bir tamlama, 37c' de cümle olarak ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi tamlayan ile tamlanan arasındaki yargısal ilişki bir fiille ifade edilmiştir.

+ki ile oluşturulan sıfat tamlamasının fiille kurduğu ilişki, onun tamlayanı ile tamlananı arasındaki ilişkiyi etkilemez.

38a. *(Tarladaki mahsulü) kurt yemiş.*

38b. *(Tarlada yetişen mahsulü) kurt yemiş.*

38c. *(Tarlada mahsul yetişmiş.) Mahsulü kurt yemiş*

38d. *(mahsulü kurd+un ye-diği) tarla*

38a'daki +ki'li sıfat tamlamasının tamlayanındaki ifade, 38b ve 38c' de görüldüğü gibi *kurt ye-* fiilinin değil, *yetiş-* fiilinin yönetim alanındadır. Dolayısıyla 38a'da tarladaki ifadesinin gönderim yaptığı şey *kurt ye-* fiili tarafından 38d' de olduğu gibi bağlantısız nitelenebilir.

Türkçede *+ki* eki/edatı üzerinden yapılan bu tespit tüm çekim edatları için geçerlidir. Ancak diğer edatlarda bu süreç, *+ki*'li sıfat tamlamalarında olduğu gibi açıkça görülmez. Edatlı ifadelerin nasıl yüklemdeki fiilin yönetim alanı dışında kaldıklarının anlaşılması, ifadeye eklenen edatın "kök"ünün/"köken"inin bilinmesini gerektirir.

Örneğin *için* (< *uç+u+n*) edatı isim olan *uç+* ile *+u* tamlanan eki ve vasıta işlevli *+n* hâl ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur (Gülensoy, 2007, s. 424). Yani *için* edatının eklendiği oluşum, özünde belirtili isim tamlamasıdır. Bu edatın zamirlere *+(n)In* hâl ekiyle bağlanma gerekçesi de budur.

39a. Ben bu çiçekleri senin için aldım.

39b. ([ben+im] bu çiçekleri [kendisi] için al-dığım) sen

*39c. (ben bu çiçekleri [kendisi] için al-an) sen

39a'da *senin için* ifadesi özünde belirtili isim tamlaması olduğundan, bu tamlamanın tamlayanı olan *senin* ifadesi *al-* fiilinin yönetim alanında değildir. *Senin için* ifadesi cümlelerin öznesi olmadığından *sen* ifadesinin gönderim yaptığı şey, ancak 39b'de olduğu gibi *-TIĞI'*li nitelenebilir. 39b'de bir düzeltme olarak *kendisi* ifadesinin kullanıldığına dikkat edilmelidir (sonradan gerekli görülen ifade köşeli ayraç içinde gösterilmiştir). Çünkü *benim* ifadesi tamlanan ekiyle çekimlenmiş bir ifade olan *aldığ+ım* ifadesinin tamlayanı olduğundan, her ne kadar son çekim edatı da olsa özünde bir tamlanan olan *iç+i+n*, tamlayansız kalıyor. Bu eksikliği gidermek için bir tamlayan olarak *kendisi* ifadesi kullanılıyor. Edatlı ifadenin gönderim yaptığı şey *-(y)An'*li nitelenemediğinden 39c sözdizimsel olarak bozuk bir ifadedir.

Fiil ile zarf-fiil ekinin kaynaşmasıyla oluşan *göre* (< *gör-e*) edatı (Gülensoy, 2007, s. 383), bir başka örnek olarak verilebilir. Türkçede *+(y)A* hâl ekini almış ifadelere bağlanma gerekçesi de bu edatın bir fiilden türemiş olmasıdır.

40a. Ben bütçeme göre harcama yapıyorum.

40b. ([ben+im kendisine] göre harcama yap-tığım) bütçem

*40c. (ben [kendisine] göre harcama yap-an) bütçem

40a'da *göre* edatına (dolayısıyla *gör-* fiiline) bağlanan *bütçeme* ifadesi *harcama yap-* fiilinin yönetim alanında değildir. Bu sebeple *bütçem* ifadesinin gönderim yaptığı şey, 40b'de olduğu gibi bağlantısız nitelenebilir. Edatı bağlanan ifadenin gönderim yaptığı şey *-(y)An'*li nitelenemediğinden 40c, sözdizimsel olarak bozuk bir ifadedir.

Arapçadan alınma *kadar* edatı (Develioğlu, 1997, s. 477) Türkçede, *dek* edatının veya onun genişletilmiş biçimi *değin* edatının karşılığıdır. *Var-/ulaş-/değ-* anlamında *de-* fiilinden *-k* ekiyle *denk* anlamında türetilen *dek* edatı vasıta işlevli *+(n)In* hâl ekiyle genişlemiş, *değin* edatı oluşmuştur (Hacıeminoğlu, 1992, s. 31-35). Türkçede *+(y)A* hâl ekini almış ifadelere bağlanma gerekçesi de bu alıntı edatın, fiilden türemiş bir edatın karşılığı olmasıdır.

41a. Biz arabayı eve kadar ittik.

41b. ([biz+im] arabayı [kendisine] kadar it-tiğımız) ev

*41c. (biz arabayı [kendisine] kadar it-en) ev

41a'da *kadar* edatına (dolayısıyla *var-/ulaş-/değ-* anlamındaki fiillere) bağlanan *eve* ifadesi *it-* fiilinin yönetim alanında değildir. Bu sebeple *eve* ifadesinin gönderim yaptığı şey 41b'de olduğu gibi bağlantısız nitelenebilir. Edatı bağlanan ifadenin gönderim yaptığı şey *-(y)An'*li nitelenemediğinden 41c, bozuk bir ifadedir.

Türkçede bazı tümleçlerin kullanımında edat düşürülür. Örneğin karşılaştırma yapmak üzere kullanılan +TAN'lı tümleçlerin *daha* edatına bağlandığına dikkat edilmelidir. Dolayısıyla *daha* edatının düşürüldüğü +TAN'lı tümleçler, yüklemdeki fiilin yönetim alanında değildir. Hacıeminoğlu'nun kuvvetlendirme edatı olarak kabul ettiği (Hacıeminoğlu, 1992, s. 138) *daha* edatı çağdaş Türkçede sadece +TAN hâl ekiyle kullanılan bir çekim edatıdır. Bu edat Claudson'a göre Eski Türkçede *ekle-* (*eklen-* anlamı daha uygun olabilir) anlamındaki *tak-* fiiline getirilmiş bir zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur (Claudson, 1972, s. 466).

42a. Çocuk, ağabeyinden [*daha*] hızlı koşuyor.

42b. (çocuğ+un [*kendisinden daha*] hızlı koş-tuğu) ağabeyi

*42c. (çocuk [*kendisinden daha*] hızlı koş-an) ağabeyi

Ses uyumlarına uyarak eklenen *ile* edatı da eklendiği ifadeyle arasında yüklemdeki fiilin yönetim alanı dışında bir yargısal ilişki kurar. Bu sebeple *ile*'li tümleçlerdeki ifadenin gönderim yaptığı şey, bağlantısız nitelenebilir. Öte yandan yüklemdeki fiilin anlamsal boşluğunu doldurabilen *ile*'li bazı tümleçler, çatı değişimine gerek duymadan özne olabilirler.

43a. Ben Ahmet'le konuş-tum. > (Ahmet benle konuş-tu.)

43b. (ben+im [*kendisi*] ile konuş-tuğum) Ahmet

*43c. (ben [*kendisi*] ile konuş-an) Ahmet

43a'da çatı değişimine gerek kalmadan özne olabilen *ile*'li tümleç, *konus-* fiilinin anlamsal boşluğunu doldurduğundan söz konusu tümleçteki ifadenin gönderim yaptığı şey, bağlantısız nitelenebilir. Ayrıca ifadenin edatlı olması da -(y)AN'lı nitelermeye engeldir. Bu sebeple 43b, kabul edilebilir bir ifadeyken 43c, kabul edilemez bir ifadedir.

43d. Ben bu telefonla konuş-tum. > *(Bu telefon beni konuş-tur-du).

43e. (ben+im [*kendisi*] ile konuş-tuğum) bu telefon

*43f. (ben [*kendisi*] ile konuş-an) bu telefon

43d'de çatı değişimiyle özne olamayan *ile*'li tümleç, *konus-* fiilinin anlamsal boşluğunu doldurmadığından söz konusu tümleçteki ifadenin gönderim yaptığı şeyin -(y)AN'lı nitelenmesi beklenirdi. Ancak ifadenin edatlı olması bunu engellemiştir. Bu sebeple bir bağlantısız nitelme olan 43e, kabul edilebilir bir ifadeyken 43f, kabul edilemez bir ifadedir.

Zamana gönderim yapan ifadelerden oluşan tümleçler fiilin anlamsal boşluğunu doldurmazlar. Türkçede +Ø, +leyin, +(y)A, +(y)A kadar, +y(A) doğru, +(y)A karşı, +TAN, +TAN önce, +TAN sonra, +TA, ile beraber gibi çekimlerle zamana gönderim yapan ifadeler üzerinden oluşturulan tümleçler, çatı değişimiyle de özne olamazlar. Ancak böyle tümleçleri oluşturan ifadeler, yüklemdeki fiilin yönetim alanında bulunmadıklarından bu ifadelerin gönderim yaptıkları şeyler yüklemdeki fiil tarafından bağlantısız nitelenebilir.

44a. Müfettiş yarın gel-iyor. / Müfettiş yarın [olduğunda] geliyor. > *(Yarın müfettişi ge-tir-iyor.)

44b. (müfettiş+in gel-eceğ*i* [*gün olan*]) yarın

*44c. (müfettiş gel-en) yarın

44a'da zamana gönderim yapan ve +Ø'li çekimlenen tümleç çatı değişimiyle özne olamadığından *gel-*fiilinin anlamsal boşluğunu doldurmuyor. Bu durumda, söz konusu tümleçteki ifadenin gönderim yaptığı şey, -(y)AN'lı nitelenebilirdi. Ancak 44a'da özne

çekimindeki ifadenin özgül olması, daha da önemlisi *yarın* ifadesinin *gel-* fiilinin değil, *ol-* fiilinin yönetim alanında bulunması zamana gönderim yapan bu ifadenin *gel-* fiili tarafından *-(y)An'*lı nitelenmesini engellemiştir. Bu sebeple bir bağlantısız nitelene olan 44b, kabul edilebilir bir ifadeyken 44c, kabul edilemez bir ifadedir.

45a. *Müfettiş saat 10.00'da geliyor. / Müfettiş saat 10.00 [olduğun]da geliyor. / Müfettiş saat 10.00 iken geliyor. > *(Saat 10.00 müfettişi getiriyor.)*

45b. (*müfettiş+in gel-eceği [zaman olan] saat 10.00*)

*45c. (*müfettiş gel-en saat 10.00*)

45a'da zamana gönderim yapan ve +TA'lı çekimlenen tümleç, çatı değişimiyle özne olamadığından *gel-* fiilinin anlamsal boşluğunu doldurmuyor. 45a'da özne çekimindeki ifadenin özgül olması ve *saat 10.00'da* ifadesinin *gel-* fiilinin değil, *ol-/i-* fiilinin yönetim alanında bulunması zamana gönderim yapan bu ifadenin *gel-* fiili tarafından *-(y)An'*lı nitelenmesini engellemiştir. Bu sebeple bir bağlantısız nitelene olan 45b, kabul edilebilir bir ifadeyken 45c, kabul edilemez bir ifadedir.

Miktar, adet ve ölçüye gönderim yapan ifadelerden oluşan tümleçler de fiilin anlamsal boşluğunu doldurmazlar. Böyle tümleçler, beklenildiği gibi, çatı değişimiyle de özne olamazlar. Zamana gönderim yapan ifadelerde olduğu gibi miktar, adet ve ölçüye gönderim yapan ifadeler de yüklemdeki fiilin yönetim alanında bulunmadıklarından bu ifadelerin gönderim yaptıkları şeyler, yüklemdeki fiil tarafından bağlantısız nitelenebilir.

46a. *Çocuğun ateşi 39'a çık-tı. / Çocuğun ateşi 39 [derece olan sıcaklık]a çık-tı. > *(39 derece çocuğun ateşini çık-ar-dı.)*

46b. (*çocuğun ateşi+nin çık-tığı 39 [derece olan sıcaklık]*)

*46c. (*çocuğun ateşi çık-an 39 [derece olan sıcaklık]*)

46a'da ölçüye gönderim yapan tümleç çatı değişimiyle özne olamadığından *çık-* fiilinin anlamsal boşluğunu doldurmuyor. 46a'da özne çekimindeki ifadenin özgül olması ve *39'a* ifadesinin *çık-* fiilinin değil, *[derece] ol-* fiilinin yönetim alanında bulunması, ölçüye gönderim yapan bu ifadenin *çık-* fiili tarafından *-(y)An'*lı nitelenmesini engellemiştir. Bu sebeple bir bağlantısız nitelene olan 46b, kabul edilebilir bir ifadeyken 46c, kabul edilemez bir ifadedir.

Bir tümleçteki ifadenin *-(y)An'*lı nitelenip nitelenememesi üzerine bir sorgulama yapmak için, öncelikle söz konusu tümleçteki ifadenin yüklemdeki fiilin yönetim alanında olup olmadığı kontrol edilmelidir. Eğer tümleçteki ifade, yüklemdeki fiilin yönetim alanında değilse başka bir sorgulamaya gerek yoktur. Söz konusu tümleçteki ifadenin gönderim yaptığı şey yüklemdeki fiil tarafından *-(y)An'*lı nitelenemez. Eğer tümleçteki ifade, yüklemdeki fiilin yönetim alanında ise bu durumda cümlede özne çekimindeki ifadenin özgül olup olmadığı kontrol edilmelidir. Özne özgül ise söz konusu tümleçteki ifadenin gönderim yaptığı şeyin *-(y)An'*lı nitelenmesi yine mümkün değildir. Yani cümlede özne çekimindeki ifadenin özgüllüğünün, yüklemdeki fiilin yönetim alanında bulunmayan bir özgül ifadenin gönderim yaptığı şeyin nitelenmesine etkisi yoktur.

2.7. Öznesiz Cümlelerde Dönüşüm

Özne çekimindeki ifadenin özgüllüğü kural dışı *-(y)An'*lı nitelenede ön koşul olduğundan özne çekiminde bir ifadenin bulunmadığı cümlelere kısaca değinmek yerinde olur. Türkçede yüklemde geçişsiz - edilgen fiillerin bulunduğu cümlelerde özne çekiminde bir ifade bulunmaz. Böyle cümleler, özne çekimindeki ifadenin özgül olmadığı

(yani yüklemdeki fiille kaynaştığı) cümleler gibi değerlendirilmeli ve tümleçlerindeki ifadelerin gönderim yaptıkları şeylerin *-(y)An*'lı nitelermeye uygun olup olmadıkları üzerine bir sorgulamaya doğrudan geçilmelidir.

47a. *Sabaha doğru şehre ulaş-ıl-dı.* > **(Şehir sabaha doğru ulaş-tır-dı.)*

47b. *(sabaha doğru ulaşıl-an) şehir*

47a'da *+(y)A*'lı tümleç *ulaşıl-* fiilinin anlamsal boşluğunu doldurmadığından çatı değişimiyle özne olamaz. Dolayısıyla *şehre* ifadesinin gönderim yaptığı şey, 47b'de *ulaşıl-* fiili tarafından *-(y)An*'lı nitelenebilmiştir. Özne çekiminde bir ifadenin bulunmadığı bu cümlede *+(y)A*'lı tümleç için *-(y)An*'lı bir nitellemenin mümkün olup olmadığına ilişkin bir sorgulama yapılabilir.

47c. *Sabaha doğru şehre ulaş-ıl-dı.* > **(Sabah şehre ulaş-tır-dı.)*

*47d. *([kendisine] doğru şehre ulaşıl-an) sabah*

47c'de *+(y)A* doğru ile oluşturulan tümleç *ulaşıl-* fiilinin anlamsal boşluğunu doldurmadığından çatı değişimiyle özne olamaz. Bu durumda, söz konusu tümleçteki ifadenin gönderim yaptığı şey, *ulaşıl-* fiili tarafından *-(y)An*'lı nitelenebilmeliydi. Ancak *sabaha doğru* ifadesi bir edatla oluşturulmuştur ve edata bağlanan ifade *ulaşıl-* fiilinin yönetim alanında değildir. Bu sebeple 47d, kabul edilemez bir ifadedir.

2.8. Ögelerin Sınıflandırılması Üzerine Bir Öneri

Türkçe sözdizimi çalışmalarında cümlenin ögeleri üzerine pek çok sınıflandırma yapılmıştır. Bunları derlediği ve değerlendirdiği çalışmasında Parlak, cümle ögeleri üzerine yapılan sınıflandırmaları üç gruba ayırmıştır (Parlak, 2023, s. 59):

a. yüklem ve özneyi temel ögeler, diğerlerini yardımcı ögeler olarak değerlendiren sınıflandırmalar

b. sadece yüklemi temel öge, diğerlerini yardımcı ögeler olarak değerlendiren sınıflandırmalar

c. yeni önerilerle yapılan sınıflandırmalar

Yeni önerilerin daha çok yardımcı ögelerle ilgili olarak yapıldığını vurgulayan Parlak, geleneksel sınıflandırmaların yüklemi veya yüklemle birlikte özneyi temel öge/öğeler olarak değerlendiren yaklaşımında bir değişiklik olmadığını belirtir. Nesne, yer tümleci, zaman tümleci, sebep tümleci, durum tümleci, vasıta tümleci ve ölçü tümleci gibi doğrudan yüklemle bağlanan yardımcı ögelerin yanında kimi çalışmalarda doğrudan yüklemle bağlı olmayan, fakat cümlenin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan bağlama edatları, ünlemler ve ünlem grupları da ayrı bir sınıf oluşturmuştur (Parlak, 2023, s. 64).

Yüklem ve öznenin ayrıcalığı üzerinden yapılan sınıflandırmaların yanında son yıllarda cümlenin sözdizimsel bütünlüğünü vurgulayan bazı sınıflandırmalara da değinmek yerinde olur. Bunlardan biri Bulak'ın temel öge olarak yüklem dışındaki diğer ögeler arasında zorunlu - seçimlik karşıtlığı üzerinden yaptığı sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmaya göre yüklem "yönetim çerçevesi"ndeki ögeler zorunlu iken bu çerçevenin dışında, bağlama bağlı olarak kullanılan ögeler ise seçimliktir (Bulak, 2015, s. 163-175). Akerson ve Ozil'de de benzer bir sınıflandırma vardır. Temel - seçimlik karşıtlığı üzerinden yapılan bu sınıflandırmaya göre cümlenin sözdizimsel olarak doğru kabul edilebilmesi için zorunlu olan ögeler temel ögeler iken seçimlik ögelerin cümleden çıkarılması cümlede sözdizimsel bir bozulmaya sebep olmaz (Bulak, 2015, s. 57).

Gerek Bulak'ın yüklem yönetim çerçevesindeki ögeleri gerekse Akerson ve Ozil'in temel ögeleri, yüklem ve özne dışındaki ögeler arasında sözdizimsel bir ayrımı içermesi yönüyle alışlagelmiş sınıflandırmalardan seçilmelidir. Ancak her iki çalışmada da sözdizimsel zorunluluğun, ögelerdeki ifadelerin sözlük anlamıyla olan ilişkisi somut olarak gösterilememiş, sözlük anlamına bağlı olarak ortaya çıkan anlamsal boşluğun sözdizimsel dönüşümlerde belirleyici olduğuna dikkat edilmemiştir. Diğer yandan fiilin katılanlarını sınıflandıran Doğan'ın ve fiilin tamlayıcılarını sınıflandıran Kahraman'ın çalışmaları da sözdizimsel dönüşümler dikkate alınmadığından eksik kalmıştır. Her iki sınıflandırma da fiillerin katılanlarının/tamlayıcılarının, bu sözdizimsel değişimlere verdikleri tepkiler üzerinden gözden geçirilmelidir.

Sonuç

Bu araştırmanın sonuçları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Her dizge gibi cümlenin de iki yönü vardır: anlam ve biçim. Cümlenin anlamı onun yargı bildirmesiyle, biçimi ise çekimsel ve sözdizimsel oluşumuyla ilgilidir.

2. Yargı iki dilsel ifade arasında veya bir dilsel ifadeyle bir şey arasında kurulan ilişkiden kaynaklanır ve önerme olarak ifade edilir. Bu ilişkiler üzerinden önermeler ikiye ayrılır: genel önermeler, tekil önermeler. Genel önermelerde yargı iki dilsel ifade arasındaki, tekil önermelerde ise yargı bir dilsel ifade ile bir şey arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Genel önermeler cümle biçiminde ifade edilmek zorundayken tekil önermeler söz konusu dilin kurallarına uygun olmak koşuluyla cümle dışında farklı sözdizimleriyle ifade edilebilir.

3. Tekil önermeler farklı sözdizimleriyle ifade edilebildiğinden, cümleyi yargı bildiren ifadeler olarak tanımlamak doğru olmaz. Yani cümlenin anlam yönüyle bir tanımı olamaz. Cümle ancak biçim yönüyle tanımlanabilir. Çoğu dilde olduğu gibi Türkçede de cümle, fiil çekimi ile mümkündür. İsim cümleleri olarak değerlendirilen cümlelerde isimler ek-fiil veya *ol-* fiiliyle yüklem olabilir. Fiil çekiminde kullanılan şahıs eki özneyi işaretlerken fiilin zamanını, kipini, görünüşünü işaretleyen ve fiilleri geçici olarak isimleştiren eklerin önemli bir kısmı Türkçede yan cümle kuruluşunda da kullanılır.

4. Türkçede cümle ögeleri hâl kategorisini işaretleyen eklerden biriyle yüklemde çekimlenen fiile bağlanırlar. Yüklemdeki fiile bağlanan bu ögeler, bu fiilin yönetim alanını oluştururlar. Cümle ögesinin, genel önermelerde sözlük ögesi olması yeterlidir, ancak cümle biçiminde ifade edilen tekil önermelerde cümle ögesi, özgül olmak zorundadır. Özgül ifade, şeye gönderim yapan ifadedir. Özgüllük, belirlilik demek değildir. Belirliliğin sözdizimsel koşulları vardır, özgüllüğün sözdizimsel koşulları yoktur. Özgüllük bağlama bağlıdır.

5. Cümlenin ögelerini belirlemek ve bu ögeleri sınıflandırmak için sıfat yan cümleleri kullanılabilir. Bir cümle, sıfat yan cümlesine dönüştüğünde cümlenin yüklemdeki fiil, fiilleri geçici olarak isimleştiren eklerden birini alarak bu cümlenin ögelerinden herhangi birindeki ifadenin gönderim yaptığı şeyi niteler. Yani sıfat yan cümlesi, tamlamanın tamlayanı olur ve cümlenin ögelerinden herhangi biri de tamlanan olur. Tamlanandaki ifade bir öge olduğundan özgül bir ifade olmak zorundadır.

6. Sıfat yan cümleleriyle kurulan tamlamalar ikiye ayrılır: öznesindeki ifadenin gönderim yaptığı şeyi niteleyen sıfat yan cümlesi (ÖN), tümlecindeki ifadenin gönderim yaptığı şeyi niteleyen sıfat yan cümlesi (TN). ÖN, fiillerin *-An*, *-mİş*, *-AcAk*, *-mİş olan*, *-AcAk olan* çekimlerinden biriyle; TN ise fiillerin *-TığI*, *-AcAğI*, *-mİş olduğu*, *-AcAk olduğu*

çekimlerinden biriyle kurulur. Önceki gruptaki çekimler $-An'$ lı, sonraki gruptaki çekimler $-TIğI'$ lı olarak da adlandırılır.

7. Sıfat yan cümleleriyle yapılan bazı nitelermelerde kural dışına çıkılır. Cümlelerin tümleçlerinden birindeki ifadenin gönderim yaptığı şey, beklenenin aksine, $-(y)An'$ lı nitelenir. Kural dışı $-(y)An'$ lı nitelme, tümleçler arasında bir sınıflandırma yapmaya imkân verir. Ancak bunun bazı koşulları vardır. Kural dışı $-(y)An'$ lı nitelmenin olması için öncelikle özne çekimindeki ifadenin özgül olmaması, yani yüklemdeki fiille kaynaşmış olması gerekir. Bu koşulun sağlanmasıyla kural dışı $-(y)An'$ lı nitelenebilen şeylere gönderim yapan ifadelerden oluşan bir tümleç, yüklemdeki fiilin anlamsal boşluğunu doldurmayan bir tümleçtir. Böyle tümleçler cümlelerin yüklemdeki fiilin çatısı değiştiğinde özne olamazlar. Öyleyse fiilin anlamsal boşluğunu dolduran tümleçler, cümlelerin yüklemdeki fiilin çatısı değiştiğinde özne olabirlerdir. Böyle tümleçlerdeki ifadelerin gönderim yaptıkları şeyler, özne çekimindeki ifade özgül olmasa bile, ait oldukları cümlelerin sıfat yan cümlesine dönüşümünde kural dışı $-(y)An'$ lı nitelenebilirler.

8. Yere gönderim yapan ifadelerden oluşmadıkları sürece $+(y)A'$ lı ve $+TA'n'$ lı tümleçler, yönetimi alanında buldukları fiillerin anlamsal boşluğunu doldururlar Çatı değişimiyle özne olabir böyle tümleçlerin gönderim yaptıkları şeyler dönüşümlerde kural dışı $-(y)An'$ lı nitelenebilir. Yere gönderim yapan $+(y)A'$ lı ve $+TA'n'$ lı tümleçler çatı değişimiyle özne olamazlar. Böyle tümleçlerdeki ifadelerin gönderim yaptıkları şeyler, özne çekimindeki ifadenin yüklemdeki fiille kaynaşmış olduğu cümlelerin dönüşümlerinde kural dışı $-(y)An'$ lı nitelenebilirler.

9. $+(y)I'$ lı tümleçler, genellikle yüklemdeki fiilin anlamsal boşluğunu doldururlar. Çatı değişimiyle özne olabir bu tümleçlerdeki ifadelerin gönderim yaptıkları şeyler dönüşümlerde kural dışı $-(y)An'$ lı nitelenebilir. Zaten geçişli fiillerin yüklemde olduğu cümlelerde genellikle özne çekimindeki bir ifade geçişli fiillerle kaynaşamaz. Türkçenin tarihsel sürecinde yakın dönemde geçişli olarak kullanılmaya başlanan birkaç fiilin yönetim alanındaki $+(y)I'$ lı tümleçlerin gönderim yaptıkları şey, özne çekimindeki ifadenin yüklemdeki fiille kaynaştığı cümlelerin dönüşümlerinde $-(y)An'$ lı nitelenebilir. Ancak böyle nitelermelere çok az rastlanır.

10. Genellikle yere gönderim yapan ifadelerden oluşan $+TA'$ lı tümleçler, fiillerin anlamsal boşluğunu doldurmazlar. Çatı değişimiyle özne olamayan böyle tümleçlerdeki ifadelerin gönderim yaptıkları şeyler, özne çekimindeki ifadenin yüklemdeki fiille kaynaşmış olduğu cümlelerin dönüşümlerinde kural dışı $-(y)An'$ lı nitelenebilirler.

11. Belirtili isim tamlamalarının tamlayanı ve tamlananı ayrı ayrı özgül ifadelerdir. Bu sebeple, dönüşümlerde sıfat yan cümlesinin tamlayan olduğu bir tamlamada belirtili isim tamlamaları bütün hâlinde tamlanan olamaz. Tamlayan ve tamlanandaki ifadelerin gönderim yaptıkları şeyler ayrı ayrı nitelenir. Belirtili isim tamlamasının özne olduğu cümlelerin dönüşümünde, tamlayan ve tamlanandaki ifadenin gönderim yaptığı şey $-(y)An'$ lı nitelenebilirken tamlamanın tümleç olduğu cümlelerin dönüşümünde, tamlayan ve tamlanandaki ifadenin gönderim yaptığı şey $-TIğI'$ lı nitelenebilir.

12. Yüklemdeki fiilin yönetim alanında bulunmayan tümleçlerdeki ifadelerin gönderim yaptıkları şeyler, bu fiil tarafından bağlantısız nitelenirler. Bağlantısız nitelme $-TIğI'$ ile yapılır. Bunun en tipik örneği belirtili isim tamlamalarının tamlayanlarıdır. Bunlar, özgül ifadeler olduklarından aslında birer tümleçtirler. Ancak yüklemdeki fiilin yönetim alanında değildirler. Belirtili isim tamlamasında tamlayanla tamlanan arasında bir yargısal ilişki kurulur. Tamlamanın yönetimi alanında olduğu fiilden bağımsız olan bu ilişki farklı bir fiille ifade edilebilir. İşte belirtili isim tamlamasının tamlayanı, tamlananla kurulan ilişkiyi ifade eden fiilin yönetim alanındadır. Bu sebeple belirtili isim

tamlamalarının tamlayanındaki ifadenin gönderim yaptığı şey, söz konusu tamlama özne olmadığı sürece, yönetim alanında bulunmayan fiil tarafından bağlantısız nitelenir.

13. Edatlı tümleçler de belirtili isim tamlamaları gibidir. Türkçede edatlar isim veya fiilden türemiştir. Dolayısıyla bir edatlı ifade, aslında ya bir belirtili isim tamlaması ya da zarf yan cümlesidir. Dolayısıyla edatlı bir tümleçte edata bağlanan ifade edatlı tümlecin tümlediği yüklemdeki fiilin yönetim alanında değildir. Bu sebeple, edata bağlanan ifadenin gönderim yaptığı şey, dönüşümde edatlı tümlecin bağlandığı fiil tarafından bağlantısız nitelenir.

14. Zamana; miktar, adet veya ölçüye gönderim yapan ifadelerden oluşan tümleçler de genellikle yüklemdeki fiilin yönetim alanında değildirler. Böyle ifadelerin gönderim yaptıkları şeyler, dönüşümlerde yönetimi alanında olmadıkları bir fiil tarafından bağlantısız nitelenir.

15. Türkçede, geçişsiz - edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne çekiminde bir ifade bulunmaz. Böyle bir cümle, özne çekimindeki ifadenin yüklemdeki fiille kaynaşmış olduğu cümle gibi değerlendirilmelidir ve cümlenin yüklemdeki fiilin anlamsal boşluğunu dolduran tümleçlerin tespiti için gerekli sorgulama öznesiz olarak yapılmalıdır.

16. Bir cümlenin yüklemdeki fiilin yönetim alanında bulunan tümleçler arasında fiilin anlamsal boşluğunu dolduranlar ve doldurmayanlar olmak üzere temel bir ayırım yapılmalıdır. Bu ayırma göre yüklemdeki fiilin anlamsal boşluğunu dolduran tümleçler, özneyle birlikte yüklem etrafında zorunlu öğeler olurken diğer tümleçler ayrı bir sınıfta değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

- Aristoteles (2021). *Kategoriler - Önermeler* (Akderin, Furkan Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Benzer, A. (2012). Belirtili Ad Tamlamalarının Sahiplik (İyelik) Anlamı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 461-470.
- Bulak, Ş. (2015). Cümle Öğelerinin Tasnifi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 38, 163-175.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford Clarendon Yayınları.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi*, (çev. Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Develioğlu, F. (1997). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, N. (2018). Söz Dizimsel Açından Türkçede Fiil Sınıfları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2204-2225.
- Emeksiz, Z. (2003). *Özgüllük ve Belirlilik*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkman Akerson F. ve Ozil, S. N. Ş. (2015). *Türkçede Niteleme (Sıfat İşlevli Yan Tümceler)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1989). Uyum ve Standart Türkiye Türkçesinde Uyumlar. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 17'den Ayrı Basım.
- Göz, İ. (2003). *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Grünberg, T. (1999). *Anlama Belirsizlik ve Çok Anlamlılık*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (1997). Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 45, 214-224.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabulut, F. (2009). *Ad Öbeği Taşınımı ve Boşluk Kuramı Bağlamında Fiilimsili Yapıların Adlandırılması ve Sınıflandırılması Meselesi*. GM Matbaacılık, 261-298.
- Kocaman, A. (1981). Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 28-29, 81-85.
- Türk Dil Kurumu Yayınları. (1988). Yayın. *Türkçe Sözlük*.
- Lyons, J. (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş* (çev. Ahmet Kocaman). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdemir, E. (1967). Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 15, 177-203.
- Parlak, A. (2023). Cümle Ögelerinin Tasniflerindeki Farklılıklar: Yeni Bir Tasnif Yapılabilir mi?. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 55-72.
- Underhill, R. (2013). Türkçede Sıfat-Fiiller (çev. Duygu Demir). *Türkbilig*, 25, 147-158.
- Üstünova, K. (2005). Türkçede Zaman Kavramı ve İlenişi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(9), 187-201.
- Von Gabain, A. (1995). *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.